

Odnos katolicizma i liberalizma u Banskoj Hrvatskoj početkom 70-ih godina 19. stoljeća

Mujakić, Dino

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:541172>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Dino Mujakić

**ODNOS KATOLICIZMA I LIBERALIZMA U
BANSKOJ HRVATSKOJ POČETKOM 70-IH
GODINA 19. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DINO MUJAKIĆ

**ODNOS KATOLICIZMA I LIBERALIZMA U
BANSKOJ HRVATSKOJ POČETKOM 70-IH
GODINA 19. STOLJEĆA**

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Kristina Milković

Zagreb, 2022.

Zahvala

Zahvaljujem se mentorici doc. dr. sc. Kristini Milković na pomoći oko samog rada i literature. Također, zahvaljujem se svim kolegicama i kolegama na studiju povijesti, svim profesorima i drugim zaposlenicima Fakulteta hrvatskih studija, u proteklih 5 godina!

Odnos katolicizma i liberalizma u Bansknoj Hrvatskoj početkom 70-ih godina 19. stoljeća

The relationship between Catholicism and liberalism in Banal Croatia during the early seventies of the 19th century

Sažetak

Sredinom 19. stoljeća u mnogim europskim zemljama dolazi do rušenja starog feudalnog poretka, kojeg zamjenjuje novi društveni poredak, utemeljen na građanskim slobodama i kapitalističkoj privredi. Nosilac slobodarskih ideja su liberalno građanstvo i intelektualna elita. Ovi europski trendovi utječu i na hrvatske prostore, a posebno Bansku Hrvatsku gdje su 1848. godine u Željama naroda istaknuti mnogi liberalni zahtjevi. Rezultat liberalnog zagovaranja na raznim slobodama imat će utjecaj i na liberalizaciju tiska, zbog čega će 1848. godine u Bansknoj Hrvatskoj biti osnovani mnogi politički i vjerski listovi. Liberalna načela, poput odvajanja Crkve od države i suzbijanja njezinog utjecaja na društvo, imaju za rezultat trzavice i sukobe između liberalnih vladara i Katoličke crkve, a naposljetku i samog pape. Prodiranje modernih načela zbivaju se i na polju znanosti, gdje se kršćanska načela počinju smatati kao smetnja modernoj znanosti, te ih se svrstava u zablude koje bi trebale biti stvar privatnog života svakog pojedinca. Nesuglasice između katolicizma i liberalizma će u Bansknoj Hrvatskoj biti nešto blaže, a razlog tomu je velika društvena uloga mnogih istaknutih svećenika poput Josipa Jurja Strossmayera i Jurja Haulika. Ipak, do trzavica će doći početkom 70-ih godina, točnije za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, kada se donose mnoge liberalne reforme. Školska reforma, po kojoj škole postaju državne biti će razlog velikom nezadovoljstvu svećenstva, koje će svoje neodobranje iskazivati u svom Zagrebačkom katoličkom listu.

Ključne riječi: liberalizam, katolicizam, Banska Hrvatska, 19. stoljeće, Ivan Mažuranić, reforme

Abstract

In the middle of the 19th century, in many European countries, the old feudal order was overthrown, and was replaced by a new social order, based on civil liberties and a capitalist economy. The bearer of libertarian ideas are the liberal citizenry and the intellectual elite. These European trends also affect Croatian areas, especially Banal Croatia, where many liberal demands were highlighted in the Desires of the People in 1848. The result of liberal advocacy for various freedoms will also have an impact on the liberalization of the press, which is why many political and religious newspapers will be founded in Banal Croatia in 1848. Liberal principles, such as the separation of the Church from the state, and suppression of its influence on society, result in friction and conflicts between liberal rulers and the Catholic Church, and eventually the Pope himself. Penetration of modern principles is also happening in the field of science, where Christian principles are beginning to be seen as a hindrance to modern science, and they are classified as delusions that should be a matter of the private life of each individual. Disagreements between Catholicism and liberalism will be somewhat milder in Banal Croatia, and the reason for this is the great social role of many prominent priests such as Josip Juraj Strossmayer and Juraj Haulik. However, there will be conflicts in the early 70s, more precisely during the banning of Ivan Mažuranić, when many liberal reforms were introduced. The school reform, according to which schools become state-owned, will be the reason for the great dissatisfaction of the clergy, who will express their disapproval in their Zagreb Catholic newspaper

Keywords: liberalism, Catholicism, Banal Croatia, 19th century, Ivan Mažuranić, reform

Sadržaj

UVOD	2
I. LIBERALNE I KATOLIČKE NOVINE	4
II. BISKUP JURAJ HAULIK	7
III. JOZEFINIZAM	8
IV. ZAHTIJEVANJA NARODA	10
V. KATOLIČKA CRKVA I REVOLUCIJA 1848. GODINE	12
VI. LIBERALNO I KOZERVATIVNO SVEĆENSTVO	13
VII. APSOLUTIZAM I KONKORDAT	16
VIII. LIBERALIZAM	18
8. 1. Gentry.....	18
8. 2. Definicija liberalizma.....	20
8. 3. Rasprava kao bitan element liberalizma.....	21
8. 4. Tipovi liberalizma.....	22
8. 5. Liberalizam i Katolička crkva.....	23
IX. NAGODBENO RAZDOBLJE	26
X. IVAN MAŽURANIĆ I REFORME	28
10. 1. Ban pučanin.....	28
10. 2. Reforma školstva.....	30
10. 3. Idejno utemeljenje Mažuranićevih reformi.....	33
XI. REAKCIJA NA LIBERALIZAM U ZAGREBAČKOM KATOLIČKOM LISTU	34
11. 1. Nešto o autorima.....	34
11. 2. Liberalizam kao nerazumna ideologija.....	36
11. 3. Liberalizam kao moralno zlo.....	38
11. 4. Američki i europski liberalizam.....	39
11. 5. Liberalizam i socijalizam.....	41
XII. REFORMA ŠKOLSTVA U ZAGREBAČKOM KATOLIČKOM LISTU	42
XIII. EMANCIPACIJA ŠKOLE	46
Zaključak	48
Literatura	50

Uvod

Pitanje odnosa Crkve i države aktualno je pitanje i danas u 21. stoljeću. Nije potrebno puno vremena ili načina da se u javnom ili intelektualnom prostoru pronađu teme poput vjeronauka u školama, financiranja Crkve, ili primjerice, njezinog utjecaja na vlast, politiku ili društvo. Ove su teme na sličan način prisutne na europskom kontinentu već nekoliko stoljeća, pogotovo u razvijenim zapadnim državama. Posebno se to očitovalo u 19. stoljeću nastankom modernih država, čiji isto tako moderni vladari, više nisu željeli priznavati autoritet Crkve i ostale posebnosti koje je ona uživala. Dakle, ovdje je riječ o dvama suprotstavljenim stupovima moći: liberalnoj državi, izgrađenoj na temeljima prosvjetiteljskih ideja, i Katoličkoj crkvi, instituciji koja je u proteklom tisućljeću imala veliki utjecaj na svekoliko društvo. Začetke ove podjele možemo vidjeti u antičkom vremenu, kada su postojala dva glavna središta: Atena kao središte razuma i Jeruzalem, kao središte judeo-kršćanske vjere. Ideje Atene i Jeruzalema su kroz veliki dio povijesti bile u međudodnosu, i u većini slučajeva su ideje jednog ili drugog središta dominirale. Uz nastanak modernih država, važan događaj u povijesti 19. stoljeća jest i razvoj moderne znanosti koja je odbacivala kršćansku sliku svijeta. Tako u 19. stoljeću imamo dvije skupine ljudi s obzirom na to kako promatraju svijet: jedni smatraju kako je fizički svijet kojeg doživljavamo sve što postoji, dok drugi vjeruju da postoji nešto više od same prirode i materije. I jedni i drugi, promicanjem svojih ideja, imaju utjecaj na to kako će izgledati svakodnevni društveni život, ali i kako će izgledati, primjerice, politički poredak. Drugim riječima, društvo 19. stoljeća je zadržalo tu podjelu na Atenu i Jeruzalem. Koje su ideje dominirale u Hrvatskoj, i što one donose, pitanje je na koje ćemo pokušati odgovoriti u ovom radu.

Rad je strukturiran tako da će pratiti razvoj odnosa katolicizma i liberalizma od polovice 19. stoljeća do kraja 80-ih godina. Naglasak će biti stavljen na prilike u Banskoj Hrvatskoj, a kada bude potrebno, analizirat će se i procesi u ostalim europskim državama. Prvi će se dio rada odnositi na društveno-politička zbivanja u Banskoj Hrvatskoj sve do 60-ih godina. Jedan će dio rada biti posvećen analiziranju liberalizma kao ideje 19. stoljeća. Nadalje, u radu će biti objašnjena reformska nastojanja bana Ivana Mažuranića, a posljednji će dio rada biti posvećen reakciji katoličkog svećenstva na te reforme, putem Zagrebačkog katoličkog lista.

Postoje brojni radovi, kako svjetski, tako i hrvatski koji se bave temom odnosa katolicizma i liberalizma. U većini je sinteza europske povijesti nekoliko poglavlja obično posvećeno toj temi, a za ovaj rad je prigodno djelo koje uređuju Enrico Cravetto i Ivo Goldstein, *Povijest: Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800.-1848.)*. Kada se govori o hrvatskom

prostoru, sinteze koje su relevantne i koje daju dobar opis općih događanja su: *Temelj moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u dugom 19. stoljeću* i *Povijest Hrvata: od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*.

Djelo koje pobliže govori o liberalizmu jest *Hrestomanija liberalnih ideja u Hrvatskoj*, gdje nekoliko autora daje odličan prikaz liberalnih ideja u Europi, ali i Hrvatskoj. Pregled liberalizma i pravnog značaja opisan je u djelu Dalibora Čepule, *Prava građana i moderne institucije: europska i hrvatska pravna tradicija*. U ovom je radu, između ostalog, opisano i razdoblje Mažuranićevih reformi.

O svim Mažuranićevim reformama, a posebno školskoj, detaljno je razmatrano u djelu Mirjane Gross i Agneze Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*.

S druge pak strane, o katolicizmu u 19. stoljeću na europskom i hrvatskom prostoru također nam mogu poslužiti već spomenute sinteze, ali su uz to izrazito značajna djela Jacques Merciera, *Povijest Vatikana*, i velebno djelo Huberta Jedina, *Velika povijest Crkve*. Pokušati sintetizirati i pomiriti liberalizam i katolicizam karakteristika je djela Marka Medveda i Nataše Varge Padovan, *Liberalizam i Katolička crkva – dijaloška vizija Željka Mardešića*, u kojem analiziraju ideje jednog hrvatskog intelektualca, Željka Mardešića. Uz to, jako važan doprinos analizi katolicizma i liberalizma daju nam djela Franje Emanuela Hoška: *Liberalizam kao sastojnica ideologije ilirizma* i djelo Maria Streche, *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897. – 1904.)*.

O pojedinim katoličkim svećenicima i njihovim djelovanjima postoje mnogi radovi, pogotovo o Josipu Jurju Strossmayeru, ali treba reći kako nedostaju stručni radovi na temu ličnosti i djela zagrebačkog biskupa Jurja Haulika, pogotovo zbog toga što je on jedna od važnijih osoba hrvatske povijesti 19. stoljeća. Ipak, postoji jedan opsežan biografski pregled, *Kardinal Haulik: nadbiskup zagrebački: 1788.-1869.*, kojeg je autor Velimir Deželić st., i koji je korišten za izradu ovog rada.

Prilikom pisanja rada je uzeto u obzir da se prilikom izabiranja literature koristi podjednaki broj autora koji su liberalne ili katoličke orijentacije.

I. Liberalne i katoličke novine

Ako prihvatimo tezu da razdoblje od 1815. do 1914. godine predstavlja trijumf liberalizma, onda je, čini se, 1848. godina razlogom zbog kojeg se taj period može tako nazivati.¹ Naime, 1848. godina s jedne strane označava završetak preobrazbe europskog društva, započet industrijskom, odnosno Francuskom revolucijom krajem 18. stoljeća, i s druge strane predstavlja početak mnogih važnih promjena koje će uslijediti u narednim desetljećima na političkom, društvenom i gospodarskom planu, a biti će nošene liberalnim idejama.²

Jedna od promjena obuhvaćala je fenomen slobode tiska i javnog mnijenja uopće. Kao prvo, sloboda tiska počela se promatrati kao ljudsko pravo, a definirala se, osim kao slobode novinstva i tiskanja knjiga, sada i kao sloboda izražavanja vlastitog mišljenja putem tiska.³ Kao drugo, sloboda pokretanja i izdavanja novine te izražavanja putem tiska imala je važne posljedice na politički život. Malobrojni politički listovi koji postoje bili su sredstvo ne samo političke komunikacije, nego i mogućnosti dopiranja do potencijalnih birača.⁴ Štoviše, zbog čestih prekida u radu Hrvatskog sabora, politička komunikacija preko tiska bila je zamjena za djelovanje u Saboru.⁵ Sloboda tiska u Habsburškoj Monarhiji proglašena je 15. ožujka 1848. godine, a posljedice su bile odmah vidljive.⁶ Došlo je do porasta zanimanja za informacije te su utemeljene brojne novine u Hrvatskoj.⁷ Mnogi od tih listova će se manje ili više baviti problematikom liberalizma i katolicizma u Banskoj Hrvatskoj, a među njima svakako prednjači *Katolički list zagrebački*, prvenstveno zbog svoje dugotrajnosti i broja članaka na spomenute teme.⁸

Zagrebački biskup Juraj Haulik je 6. siječnja 1849. godine osnovao *Katolički list zagrebački*.⁹ Novine mijenjaju ime 1851. godine u *Zagrebački katolički list*, a od 1877. do 1945. godine izlaze pod nazivom *Katolički list*.¹⁰ Izdavač novina do 1852. godine bio je sam Haulik, a od tada će ulogu izdavača preuzeti Duhovni stol Zagrebačke nadbiskupije.¹¹ U vremenu od gotovo

¹ Cuomo 2008: 507.

² Scirocco 2008: 631.

³ Švoger 2000: 453.

⁴ Švoger 2000: 453; Čepulo 2003: 141.

⁵ Čepulo 2003: 142.

⁶ Švoger 2000: 453.

⁷ Švoger 2000: 453.

⁸ Tomić 2020: 676-677.

⁹ Hoško 1991: 47; Šanjek 1996: 411; Szabo 2009: 249; Hoško 2018: 273; Tomić 2020: 676.

¹⁰ Tomić 2020: 676.

¹¹ Hoško 2018: 275; Tomić 2020: 676.

stotinu godina koliko je list izlazio, promijenilo se ukupno 18 različitih urednika, a dvojica od njih, Josip Rieger i Nikola Horvat, bili su urednici dva puta.¹²

Katolički list zagrebački bio je namijenjen svećenstvu s posebnim zadatkom katoličke obnove, a tako i piše u jednom od brojeva lista:

Zadatak je „Zagrebačkoga katoličkoga lista“, da se bavi ovimi životnima pitanji za svakoga čovjeka: da zadovoljava ćudorednim i nabožnim potrebama ljudi; da bude odblěsk čiste, neporočne, Bogom poslano istine; glasonoša i tumač svega onoga, što u više i većno opreděljenje zemaljske dētce, no sinovah božjih zasēca; vęran vęstnik ćerkve, koji sin božji ustanovi ćuvaricom svetinjah i svetišta svoga. – Ovomu zvanju ostat će i u buduće vęran „Zagr. kat. list“.¹³

Kako su novine prvotno bile namijenjene svećenicima, logiĉno je bilo za oĉekivati da će se u novinama najĉešće pisati o temama teološkog sadržaja, ali treba reći da ne nedostaje sadržaja koji su se ticali politike, odnosa Crkve i države, školstva, sekularizacije i liberalizma.¹⁴ Autori koji pišu u novinama, stava su da Crkvu treba okrenuti ka obnovi nekadašnjeg utjecaja na društvo, koji je izgubljen u 19. stoljeću, i da je potrebno sprijeĉiti utjecaj dijela svećenstva koji gaji liberalne ideje.¹⁵ Osim liberalizma, autori *Katoliĉkog lista zagrebaĉkog* imali su za protivnika i liberalne listove u Zagrebu koji su također pisali o vjerskog problematici, ali s druge strane, napadajući katoliĉku vjeru, papinstvo i svećenike.¹⁶

Autori koji su se bavili ovom tematikom su gotovo suglasni da je razlog zbog kojeg je zagrebaĉki biskup Juraj Haulik osnovao ove novine bio taj što je Haulik imao na umu pokrenuti novine pomoću kojih će zastupati, opravdavati i braniti katoliĉku vjeru od jozefinizma i iz njega proizašlog liberalizma, kojim je dio svećenstva u Banskoj Hrvatskoj bio sklon.¹⁷ Da je dio hrvatskog svećenstva naklonjen liberalnim naĉelima bilo je vidljivo 1848. godine kada je upravo taj dio svećenika prihvatio zakljuĉke *Zahitjevanja naroda*, da se ukine celibat i da se uvede staroslavenski jezik kao liturgijski.¹⁸

Ranije sam naveo kako je od 1848. godine naglo poraslo zanimanje za informacije i tiskovine, ali problem koji je postojao polovicom 19. stoljeća, pogotovo u Hrvatskoj, bila je slaba pismenost stanovništva i nedovoljna prometna povezanost.¹⁹ To je dakako utjecalo i na sam broj ĉitatelja tih tiskovina. Koliki je broj ĉitatelja imao Katoliĉki list zagrebaĉki, nije nam

¹² Tomić 2020: 677.

¹³ *KL* 6/49 (1855): 386.

¹⁴ Hoško 2018: 285.

¹⁵ Hoško 2018: 284.

¹⁶ Hoško 2018: 279.

¹⁷ Šanjek 1996: 421; Hoško 2018: 274, 278; Tomić 2020: 676.

¹⁸ Šanjek 1996: 421; Szabo 2009: 249; Hoško 2018: 274, 278, 284, 288; Tomić 2020: 676.

¹⁹ Ćepulo 2003: 142.

poznato, ali kroz tri primjera možemo naslutiti da nije imao mnogo. U prvome redu list je gubio pretplatnike jer se dio svećenika angažirao na političkom životu, te su sukladno tome, radije čitali političke novine.²⁰ Kao drugo, sam urednik novina, Nikola Horvat govori da se svećenstvo slabo odazvalo pretplaćivanju i da novinama prijeti gašenje:

Prava bi sramota bila po svećenstvo, da jedini ovaj organ već sada prestane, jedva što je živiti započeo.²¹

Treći aspekt koji moramo uzeti u obzir jest razdoblje apsolutizma koje će u Habsburškoj Monarhiji uslijediti samo nekoliko godina nakon osnivanja lista. U jednom od brojeva je Stjepan Ledinski kritizirao jozefinski sustav, a posljedica toga bilo je uhićenje njega i urednika Nikole Horvata; naposljetku su obojica izbjegla kaznu utamničenja, a izlaženje lista je prekinuto krajem 1852. i kasnije obnovljeno u siječnju 1854. godine.²²

Kao što sam već spomenuo, konzervativni *Zagrebački katolički list* imao je suparničke listove koji isto tako pišu o vjerskim temama, ali s pozicije liberalizma. U idućem dijelu će neke od njih biti ukratko analizirani.

Od ukupno šest novina koje će se izdvojiti, četiri od njih, *Saborske novine*, *Slavenski Jug*, *Südslawische Zeitung* i *Jugoslavenske novine* izlazile su u razdoblju od lipnja 1848. do proljeća 1852. godine.²³ Osim što su bile liberalno orijentirane, ove su novine iskazivale stavove suprotne politici bečke vlade što ih razlikuje od preostala dva lista: *Novine dalmatinsko-hervatsko-slavonske* i *Agramer Zeitung* koje su isto tako bile liberalne, ali su od druge polovice 1849. godine bile politički naklonjenije austrijskoj vladi.²⁴ Treba naglasiti kako se u navedenim liberalnim listovima vjerskoj problematici pristupa s društvenog, političkog i nacionalnog, a ne teološkog aspekta.²⁵ To zanemarivanje teološkog segmenta najbolje se vidi u kritici *Slavenskog Juga* prema Katoličkoj crkvi zbog odbijanja služenja mise zadušnice za srpskog vojvodu Stevana Šupljikca; iako se prema pravilima Katoličke crkve misa zadušnica ne može služiti na nekatolike, jedinstvo srpskog i hrvatskog naroda je prema autorima ovih liberalnih novina bilo puno važnije od crkvenih pravila.²⁶ Osim pitanja obreda za pripadnike pravoslavne crkve, autori liberalnih novina su zagovarali u duhu hrvatskog nacionalnog pokreta ukidanje celibata i uvođenje hrvatskog jezika kao službenog u unutarcrkvene poslove.²⁷

²⁰ Hoško 2018: 283.

²¹ Deželić 2009: 107.

²² Deželić 2009: 108; Slišković 2016: 245.

²³ Švoger 2005: 122.

²⁴ Švoger 2005: 122.

²⁵ Švoger 2005: 143.

²⁶ Švoger 2005: 131.

²⁷ Švoger 2005: 125, 133.

Iz svega je vidljivo da se autori liberalnih listova nisu protivili Crkvi kao takvoj, ali su smatrali kako bi se Katolička crkva trebala reformirati iznutra i tako se prilagoditi novom, modernom vremenu.²⁸

II. Biskup Juraj Haulik

Jedna od izrazito važnih ličnosti za hrvatsku povijest 19. stoljeća bio je Juraj Haulik. Povijesni pregled tog stoljeća nije moguće dati a da se ne spomene njegovo ime i djelo. Osim što je osnovao Katolički list zagrebački, važan izvor za ovaj rad, biskup Haulik je za svog života bio u centru mnogih važnih događaja hrvatske povijesti. U idućem dijelu valja ukratko opisati njegov utjecaj na političkom, vjerskom i kulturnom planu.

Juraj Haulik, rođen je 1788. godine u Trnavi, jednom od današnjih gradova Slovačke. Studirao je filozofiju i teologiju, a za svećenika je zaređen 1811. godine. Idućih 25 godina proveo je na raznim funkcijama, uglavnom na području Ugarske.²⁹ Početak njegovog bližeg doticaja s Hrvatskom dogodit će se 1837. godine kada je imenovan za zagrebačkog biskupa.³⁰ Biskup Haulik je u vremenu od nešto više od tri desetljeća bio svjedokom mnogim burnim političkim događajima na području Hrvatske, počevši od ilirskog pokreta, zatim revolucije 1848. godine i rata s Ugarskom, te naposljetku, neoapsolutizma i pseudoustavnog razdoblja.³¹

Hauliku je, osim dužnosti koju je imao kao zagrebački biskup, pripadala i dužnost sudjelovanja u saborskim raspravama kao virilnom članu, ali i možebitno dužnost namjesnika banske časti ukoliko bi banska stolica bila prazna. To se upravo i dogodilo, i to dva puta; prvi puta u razdoblju od 1838. do 1842. godine i drugi put, od 1845. do 1848. godine.³²

Za vrijeme revolucije i rata s Ugarskom, Haulik se nalazio u Beču gdje je, između ostalog, financijski pružao potporu banu Jelačiću, ali i hrvatskoj vojsci tako što je omogućio šivanje 10 000 uniformi.³³ Haulikova i Jelačićeva pomoć oko smirivanja revolucionarnih zbivanja u Monarhiji nagrađena je ostvarenjem željno iščekivanog odcijepljenja Zagrebačke biskupije

²⁸ Švoger 2005: 144.

²⁹ *Enciklopedija Proleksis*, s. v. "Juraj Haulik" [<https://proleksis.lzmk.hr/25618/>].

³⁰ Szabo 2009: 235.

³¹ Szabo 2009: 236.

³² Szabo 2009: 236.

³³ Szabo 2009: 247.

koja je bila podređena mađarskoj vlasti i nadbiskupu u Kaloči.³⁴ Bulom pape Pija IX. pod nazivom *Ubi primum placuit* iz 1852. godine, zagrebačka biskupija je podignuta na nadbiskupiju i tako je Juraj Haulik postao prvi zagrebački nadbiskup, a Crkva u sjevernim krajevima Hrvatske je prestala biti pod mađarskim utjecajem.³⁵

Osim što je bio svjedokom burnih političkih događaja, Haulik je kao zagrebački nadbiskup djelovao na mnogim drugim poljima. Da bi intenzivirao širenje opće kulture i prosvjete, Haulik je financijskim i ostalim potporama pomagao brojne hrvatske institucije. Odmah po dolasku u Zagreb 1837. godine, preuzeo je pokroviteljstvo nad Glazbenim zavodom.³⁶ Da se brinuo o školstvu jasno se može vidjeti kada je u pismu od 9. travnja 1838. godine naložio krajiškom svećenstvu da podučava djecu u crkvama ili župnom dvoru, ukoliko nema dostupnih škola.³⁷ Haulik je bio i jedan od suosnivača *Matice ilirske* 1842. godine.³⁸ Imajući na umu gospodarski preporod naroda, osnovao je *Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo* 1841. godine i uz to prigodni časopis *Gospodarski list*.³⁹ Jedno od velikih njegovih postignuća stiglo je pri kraju njegova života. U siječnju 1867. godine na njegov poziv, sastalo se dvadesetak svećenika u gradu Zagrebu u cilju da se osnuje neka vrsta društva kojem će zadatak biti izdavati knjige zabavnog i poučnog sadržaja. Tako je 1868. godine službeno osnovano *Hrvatsko književno društvo sv. Jeronim* u Zagrebu.⁴⁰ Ono će okupljati mnoge intelektualce, u prvom redu katoličke orijentacije, koji će široj javnosti pružiti knjige vjerskog, povijesnog, gospodarskog sadržaja.⁴¹ Tako je na polju znanosti i obrazovanja u Hrvatskoj, Crkva bila jedan od predvodnika i to u vidu osnivanja i uzdržavanja odgojno-obrazovnih i znanstvenih ustanova.⁴²

III. Jozefinizam

Jozefinizam je oblik prosvjetiteljsko-apsolutističke vladavine; dobivši ime po rimsko-njemačkom caru Josipu II., koji je vladao od 1780. do 1790. godine.⁴³ Ideja jozefinizma odnosno vladara Josipa II., bila je stvoriti snažno i centralizirano carstvo koje upravlja

³⁴ Mataušić: 1985: 201; Deželić 2009: 116.

³⁵ Deželić 2009: 120.

³⁶ Szabo 2009: 258; Slišković 2016: 238.

³⁷ Deželić 2009: 24.

³⁸ Slišković 2016: 238.

³⁹ Szabo 2009: 238.

⁴⁰ Šanjek 1996: 421; Szabo 2009: 258; Deželić 2009: 214.

⁴¹ Šanjek 1996: 421.

⁴² Slišković 2016: 246.

⁴³ Iveljić 1993: 20; Šanjek 1996: 390; Strecha 1997: 40.

cjelokupnim društvenim odnosima.⁴⁴ Kako je u tradicionalnom društvu Katolička crkva bila jedan od centara moći, bilo je potrebno i nju dovesti pod nadzor države tako što će se iskoristiti njezine, prvenstveno materijalne, a onda i intelektualne prednosti.⁴⁵ Rezultat toga bila je Crkva kao ustanova koja isključivo zadovoljava duhovne i obrazovne potrebe stanovništva.⁴⁶ Franjo Šanjek sukladno tome je opisao Josipa II. kao *izvanjskog biskupa koji pokušava organizirati državnu crkvu koja će služiti interesima Monarhije*.⁴⁷ Neki su povjesničari pak skloniji mišljenju kako se Josip II. nije protivio Katoličkoj crkvi, ali je smatrao da pitanje religije spada u područje osobnog i privatnog života, te da religija ne bi smjela utjecati na građanski život.⁴⁸

Jozefinistička se ideja Josipa II. ogledala u mnogim reformama koje su zaživjele za vrijeme njegove vladavine. Zakonske osnove je Josip II. promatrao kao način kojim će zamijeniti konvencije i običaje tradicionalnog društva.⁴⁹ Tako je 30. listopada 1781. ukinuo sve muške i ženske redovničke ustanove, kao i bratovštine koje se nisu bavile školstvom, zdravstvom ili znanostima.⁵⁰ Konfiskacijom njihove imovine, financijskom potporom te formiranjem sustava školske uprave stvaraju se temelji za kasniju modernizaciju školstva.⁵¹ Jedan dio reforme školstva provela je njegova majka, Marija Terezija 1752. godine kada je pojačala kontrolu nad katoličkim sveučilištima, a Josip II. je nastavio s reformama laicizirajući školstvo, uvodeći državni nadzor za obrazovanje svećenika i ukinuvši dotadašnje privilegije svećenstva u školama.⁵² Njihove su reforme išle u korak s prosvjetiteljskim mišljenjem kako je pitanje školstva, pitanje države i vladara, a ne više Crkve.⁵³ Svijest o mogućnostima koje donosi kontrola obrazovanja bila je sve očividnija za prosvjetiteljske vladare; utjecati na obrazovanje značilo je mogućnost nametanja ideja i stavova kojima će se primjerice povećati osjećaj nacionalne pripadnosti ili pak oblikovati javno mnijenje koje će ići u korist vladaru.⁵⁴ Još treba spomenuti i Edikt o toleranciji kojim su sve kršćanske vjere u Habsburškoj Monarhiji izjednačene s katoličkom.⁵⁵ Nadalje, bitan je i patent o braku kojim on postaje građanski ugovor.⁵⁶

⁴⁴ Strecha 1997: 40.

⁴⁵ Šanjek 1996: 390; Strecha 1997: 40.

⁴⁶ Strecha 1997: 40-41.

⁴⁷ Šanjek 1996: 390.

⁴⁸ Judson 2018: 82.

⁴⁹ Judson 2018: 68.

⁵⁰ Iveljić 1993: 21; Šanjek 1996: 390; Strecha 1997: 40-41; Deželić 2009: 9-10.

⁵¹ Biočić 2018: 624.

⁵² Šanjek 1996: 390; Strecha 1997: 41.

⁵³ Biočić 2018: 624.

⁵⁴ Biočić 2018: 624.

⁵⁵ Biočić 2018: 624.

⁵⁶ Iveljić 1993: 21.

U konačnici, reformirao je sudstvo na način da prema novoj uredbi i svećenstvo u svjetovnim poslovima može biti odgovorno sudskim tijelima.⁵⁷

Josip II. donosio je reforme koje se nisu ticale samo stanovnika Habsburške Monarhije već i odnosa s Vatikanom. Tako je od sada, o imenovanju crkvenih velikodostojnika odlučivao vladar, a papa je mogao samo potvrditi imenovanja crkvenih velikodostojnika.⁵⁸ Uz to, Josip II. je ograničio i slobodu komunikacije domaćih s inozemnim svećenicima i oblastima.⁵⁹ Do koje mjere su išle reforme Josipa II. pokazuje i činjenica da je propisivao broj svijeća u crkvama, duljinu propovijedi, procesija, pogreba i hodočašća.⁶⁰ Zbog svog lika i djela, Josip II. je među pripadnicima plemstva i Crkve viđen kao *hladni tiranin*, koji im oduzima mnoge tradicionalne povlastice.⁶¹

Ovakva politika, nazvana kao Jozefinizam biti će aktualna u Habsburškoj Monarhiji sve do 1850. godine, a provlačit će se po mnogim institucijama, od škole i crkve, što će uvelike utjecati na događaje 1848. godine kada će ideje i zahtjevi o reformama doseći vrhunac, a to će neizbježno dovesti do trzavica, između Crkve i liberala.

IV. Zahtijevanja naroda

Godine 1848. je većinu Europe zahvatio niz revolucija kojima je cilj bio reformirati društvo i državu na temelju liberalnih ideja. U prvom se redu to odnosilo na donošenje ustava, uvođenju raznih sloboda i ukidanje feudalizma. Ta revolucionarna zbivanja nisu mimoišla Habsburšku Monarhiju, a sukladno time ni Bansku Hrvatsku.⁶²

Vođe ilirskog pokreta poput Ljudevita Gaja, Janka Draškovića, Petra Preradovića i ostalih, bili su glavni predvodnici modernizacijskih reformi političkih i društvenih ustanova u Hrvatskoj.⁶³ Kao *liberalni nacionalisti*⁶⁴ kako ih naziva Vrandečić, oni su na temeljima liberalnih institucija željeli izgraditi nacionalno i prostorno jedinstvenu Hrvatsku.⁶⁵ U revolucionarnoj 1848. godini

⁵⁷ Iveljić 1993: 21; Strecha 1997: 41.

⁵⁸ Iveljić 1993: 20; Strecha 1997: 41.

⁵⁹ Strecha 1997: 41.

⁶⁰ Iveljić 1993: 21; Deželić 2009: 9-10.

⁶¹ Judson 2018: 71.

⁶² Iveljić 1993: 19.

⁶³ Karaman 2000: 106; Vrandečić 2004: 41.

⁶⁴ Vrandečić 2004: 41.

⁶⁵ Vrandečić 2004: 41.

imati će konačnu priliku iskazati te svoje želje. Naime, vodstvo ilirskog pokreta sazvalo je 25. ožujka 1848. godine *skupštinu Trojedne kraljevine* u Zagrebu, gdje je donesena deklaracija pod nazivom *Zahtijevanja naroda*.⁶⁶ Radilo se o nacionalnom programu od ukupno 30 točaka formuliranih nekoliko dana prije, na skupštini koju su predvodili Janko Drašković i Ivan Kukuljević.⁶⁷ Cilj tog programa bio je modernizirati hrvatsko društvo i institucije. Prva točka ovih *Zahtijevanja naroda* bila je imenovanje Josipa Jelačića za bana, a u drugim točkama tražilo se sazivanje Hrvatskog sabora, teritorijalna cjelovitost hrvatskih zemalja, uspostava nezavisne vlade odgovorne Saboru, slobodu štampe, utemeljenje sveučilišta i dr.⁶⁸ Nekoliko se zahtjeva odnosilo na Katoličku crkvu, primjerice ukidanje celibata i uvođenje hrvatskog jezika za crkvene službe.⁶⁹ Delegacija koja je nosila *Zahtijevanja naroda* u Beč, predati je vladaru, uklonila je mnoge zahtjeve i na kraju ih je ostalo samo 11.⁷⁰ Prihvaćena su jedino dva zahtjeva: prvi je bio imenovanje Josipa Jelačića za bana i drugi, ponovno sazivanje Hrvatskog sabora.⁷¹

Mogućnost sazivanja Sabora iskorištena je od strane bana Josipa Jelačića. On je predsjedao Saborom, ali je i dalje bio odgovoran vladaru koji je imao pravo potvrđivanja saborskih zaključaka.⁷² Sabor je sazvan na osnovi privremenog izbornog reda kojeg je napisao Ivan Mažuranić.⁷³ Novina tog izbornog reda bila je da su se predstavnicima svjetovnih, crkvenih dužnosnika i velikaša pridružili predstavnici naroda koji nisu ulazili u Sabor na osnovi svog društvenog položaja, već na posrednim i neposrednim izborima u gradovima i županijskim, odnosno krajiškim izbornim kotarevima.⁷⁴ Imovinskim i obrazovnim cenzusom, glasovati su mogli samo obrazovani i materijalno neovisni, što je značilo da je broj birača bio izrazito mali; procjenjuje se da je broj birača bio oko 2.5% ukupnog stanovništva.⁷⁵ Posljedica Mažuranićevog izbornog reda bilo je pretvaranje starog staleškog Sabora u predstavničko tijelo izabrano na građansko-liberalnim načelima.⁷⁶ Na taj se način, 1848. godine utemeljilo moderno izborno pravo zasnovano na posrednom i neposrednom načinu izbora.⁷⁷ Aktivno izborno pravo uvjetovano je vlasništvom nekretnine, statusom stanovnika grada ili obrazovanjem.⁷⁸

⁶⁶ Mataušić 1985: 196; Hoško 1991: 45; Iveljić 1993: 24; Karaman 2000: 106; Vrandečić 2004: 41; Perić 2005: 395; Deželić 2009: 95; Banac 2013: 28; Hoško 2018: 278.

⁶⁷ Karaman 2000: 106; Dobrovšak 2016: 43.

⁶⁸ Vrandečić 2004: 41; Dobrovšak 2016: 43.

⁶⁹ Mataušić 1985: 196; Hoško 2018: 278.

⁷⁰ Dobrovšak 2016: 43; Hoško 2018: 278.

⁷¹ Dobrovšak 2016: 43.

⁷² Dobrovšak 2016: 45.

⁷³ Dobrovšak 2016: 45.

⁷⁴ Dobrovšak 2016: 45.

⁷⁵ Dobrovšak 2016: 45.

⁷⁶ Čepulo 2003: 91-92; Dobrovšak 2016: 45.

⁷⁷ Čepulo 2003: 108.

⁷⁸ Čepulo 2003: 108.

Hrvatski sabor zasjedao je od 5. lipnja do 9. srpnja 1848. godine i, iako je potvrdio neke banove odluke poput ukidanja kmetstva, prekida državnopravnih odnosa s Ugarskom, ujedinjenja Hrvatske s Dalmacijom i Vojnom Krajinom, ti zaključci nisu dobili potvrdu vladara Franje Josipa I.⁷⁹ Kasnijim Oktroiranim ustavom, vladar će uvesti narodni jezik kao službeni i donijeti će odluku o osamostaljenju Hrvatske od Ugarske.⁸⁰

V. Katolička crkva i revolucija 1848. godine

Ilirski pokret u Hrvatskoj bio je vođen prvenstveno od liberalne građanske inteligencije koja je, nadahnutu idejama jozefinizma, prisutnog u Monarhiji od kraja 18. stoljeća, za cilj imala podrediti Crkvu državi.⁸¹ Već je napomenuto da su u *Zahtijevanjima naroda* postojale i neke točke koje su se izravno ticale Crkve i svećenika, točnije, radilo se o njih četiri. Zahtjev pod brojem 9. tražio je slobodu štampe, vjere, učenja i govora; 12. zahtjev govorio je o jednakosti svih bez razlika u vjeri; 29. točka sadrži zahtjev da sve duhovne i svjetovne službe u Hrvatskoj mogu obavljati samo *sinovi trojedne kraljevine*.⁸² Posljednji, 30. zahtjev, bio je taj da se ukine celibat i da se uvede narodni jezik u crkvene poslove.⁸³ Osim tih službenih zahtjeva, tijekom 1848. godine u mnogim brošurama i novinama se tražilo odvajanje škole i javnog života od Crkve.⁸⁴

Ono što je znakovito jest da su na Narodnoj skupštini 25. ožujka 1848. godine u Zagrebu prisustvovali i svećenici, njih čak 200. Ti su svećenici podržali *Zahtijevanja naroda*, pa i točke koje su se izravno ticale Crkve.⁸⁵ Ovdje se radilo o liberalnim svećenicima koji su prihvatili te ideje jer su prihvatili nacionalni program ilirskog pokreta i narodnog preporoda.⁸⁶ Da su liberalne ideje bile ipak prisutnije među svećenstvom govori i događaj od 25. svibnja 1848. godine kada je stubički podarhiđakon, Ivan Krizmanić sazvaio skupštinu svećenstva kojim su se, njih ukupno 10, opredijelilo za ukidanje celibata, uvođenje narodnog jezika u crkvenim

⁷⁹ Dobrovšak 2016: 46.

⁸⁰ Dobrovšak 2016: 46.

⁸¹ Šanjek 1996: 411.

⁸² Ovaj se zahtjev prema mišljenju nekih autora direktno odnosila na biskupa Haulika jer nije porijeklom s područja trojedine kraljevine i jer su postojale neke nesuglasice između njega i liberalne inteligencije. Više u Deželić 2009., Banac 2013.

⁸³ Hoško 1991: 45; Iveljić 1993: 24; Deželić 2009: 95; Banac 2013: 28; Cipek & Švoger 2016: 180.

⁸⁴ Mataušić 1985: 196.

⁸⁵ Mataušić 1985: 196; Hoško 1991: 45; Iveljić 1993: 24; Banac 2013: 28.

⁸⁶ Hoško 2018: 278.

poslovima i ublažavanja crkvene discipline.⁸⁷ Iako je ovaj događaj bio pokazatelj da Katolička crkva nije bila ujedinjena u ovim pitanjima, treba naglasiti kako ovaj istup Krizmanića i ostalih svećenika nije imao preveliku važnost.

Glasine su stizale do Beča, u kojem se nalazio biskup Haulik, da svećenstvo podržava zahtjeve za reformu crkve koji su izneseni u *Zahtijevanjima naroda*. Juraj Haulik, kao pripadnik konzervativnijeg djela svećenstva, nije bio zadovoljan ovim zahtjevima jer oni ulaze u unutarnja pitanja crkve. Stoga, nije neočekivano što je Haulik bio protivnik tih zahtjeva dijela svećenstva i liberalne inteligencije.⁸⁸ Za Haulika je bilo važno da se Kaptol ogradi od tih *želja naroda* zbog čega je poslao pastirsko pismo u Zagreb, naloživši Kaptolu da opovrgne navode o potpori svećenstva za reformama unutar Crkve.⁸⁹ Ipak, došlo je do trzavica i podjela među svećentvom zbog možebitnih liberalnih reformi Katoličke crkve. Doći će do kristalizacije dvije grupe svećenika koji će po ovim pitanjima imati suprotna mišljenja, a naposljetku će zbog takvih prilika morati reagirati i sam papa.

VI. Liberalno i konzervativno svećenstvo

Kraj feudalnog i početak građanskog društva, polovicom 19. stoljeća dovelo je Katoličku crkvu u težak položaj; s jedne strane, pritisak liberalnog svećenstva oko reformi Crkve postajao je intenzivniji, dok je s druge strane, društveno-politički poredak kojem je Crkva bila *saveznik* svjetovne vlasti, bio pod upitnikom zbog liberalnog zahtjeva za odvajanjem Crkve od države.⁹⁰ Susret katolicizma i liberalizma bio je neizbježan. Ova dva fenomena, odvajanje Crkve od države i reformni pokret unutar Katoličke crkve složeni su problemi koji zahtijevaju da ih se posebno analizira. Prvo će se analizirati pitanja vezana uz Katoličku crkvu.

Vidjeli smo da je 1848. godine u Hrvatskoj postojao određeni broj svećenika koji je u duhu liberalnih ideja htio Katoličku crkvu preobraziti u modernu instituciju, prilagođenu novim vremenima. Njihovom zahtjevu odgovorili su svećenici konzervativnije orijentacije. Tako su postojale dvije skupine koje su imale svoje viđenje novih ideja i pojava; njihovo djelomično prihvaćanje ili pak, beskompromisno odbijanje.⁹¹

⁸⁷ Hoško 1991: 46; Iveljić 1993: 24.

⁸⁸ Iveljić 1993: 24; Banac 2013: 28.

⁸⁹ Iveljić 1993: 24.

⁹⁰ Iveljić 1993: 19.

⁹¹ Mataušić 1985: 196.

Prva grupacija svećenstva se može nazvati reformnim pokretom.⁹² Tu su skupinu činili uglavnom niži svećenici koji su bili pod utjecajem jozefinističke tradicije te su aktivno sudjelovali u javnom i političkom životu kroz cijelo 19. stoljeće.⁹³ Oni su zastupali ideju da se Katolička crkva treba početi prilagođavati novom vremenu u kojem će, odvojivši se od države, biti u mogućnosti stvoriti društvene uvjete u kojima bi katolicizam bio temelj suvremenog društva.⁹⁴ Smatrali su kako će prihvaćanjem nekih elemenata liberalizma moći svoj utjecaj u društvu povećati.⁹⁵ Težili su ka tome da se postigne ravnopravni odnos među pripadnicima svećenstva, da se ukine obveza nošenja crkvene odjeće izvan službe i da se ukine celibat, smatrajući da će se time svećenstvo više približiti običnim građanima.⁹⁶ Iako su svećenici reformnog pokreta bili pod utjecajem jozefinizma, ipak, nisu prihvaćali sve njegove postulate; ideja državne Crkve bila im je neprihvatljiva. Uz to nisu odobravali ukidanje crkvenih redova i pretvaranje svećenika u državne činovnike koji odgajaju građane u duhu pokornosti vladaru i državi.⁹⁷ U ovu skupinu reformista, od poznatijih hrvatskih svećenika spadaju Ivan Krizmanić, Pavao Štoos i Adolfo Veber Tkalčević.⁹⁸

Također, u ovu se skupinu reformnog pokreta može smjestiti i dio svećenstva koji je bio protujozefinistički nastrojen. Njihove se ideje temelje na učenju austrijskog teologa Antona Ghuentera.⁹⁹ Oni prvenstveno žele odvojiti Katoličku crkvu od jozefinističke države, pomiriti različite kršćanske konfesije i pomiriti vjeru i znanost.¹⁰⁰ Tako primjerice, u ovu skupinu spadaju biskup Josip Juraj Strossmayer i Franjo Rački.¹⁰¹

Drugu skupinu činili su ultramontanisti.¹⁰² Za njih papinstvo označava izvorište crkvenog autoriteta i sjedište crkvenog jedinstva. Glavna ideja ultramontanista je da se Crkva okrene k sebi i odbaci svaki kompromis sa svijetom, osudi neprijateljski liberalizam, modernu državu i društvo.¹⁰³ Crkva prema njihovom viđenju treba biti centralistička, hijerarhijski jasno određena

⁹² Iveljić 1993: 19; Strecha 1997: 42-43; Deželić 2009: 95.

⁹³ Biočić 2018: 625.

⁹⁴ Strecha 1997: 42-43.

⁹⁵ Iveljić 1993: 22.

⁹⁶ Strecha 1997: 44; Cipek & Švoger 2016: 180.

⁹⁷ Iveljić 1993: 22.

⁹⁸ Cipek & Švoger 2016: 180.

⁹⁹ Hoško 1991: 48.

¹⁰⁰ Hoško 1991: 48.

¹⁰¹ Cipek & Švoger 2016: 180.

¹⁰² Iveljić 1993: 22; Strecha 1997: 10.

¹⁰³ Iveljić 1993: 22.

i strogo disciplinirana.¹⁰⁴ Prema njima, katolički nauk je idejno polazište prema kojemu se treba gledati na svjetovna pitanja kulture, politike i znanosti.¹⁰⁵

Katolička hijerarhija u Zagrebu na čelu s Haulikom nije bila sklona zahtjevima reformnog svećenstva. Uostalom, mišljenja reformnog svećenstva nisu uvijek išla u korak s liberalnim zahtjevima, kao što je to primjerice, smanjenje uloge svećenstva u društvu.¹⁰⁶ Isto tako, vidjevši da bi zahtjevom liberalnog građanstva, da se smanji utjecaj crkve u školama, svećenstvo ostalo bez izvora prihoda, bilo je jasno da će i liberalni svećenici morati napraviti određeni odmak od liberalnih ideja.¹⁰⁷ I dok je crkva pozdravljala mjere koje su pomagale procesu nacionalne integracije Hrvatske, univerzalni, a ne nacionalni značaj bio je njezin cilj. Svejedno, brojni su hrvatski svećenici iskazivali vjernost vlastitoj naciji.¹⁰⁸ Tako će problemi unutarnjih reforme crkve ubrzo pasti u drugi plan jer će pitanje oslobođenja i ujedinjenja hrvatskih zemalja biti osnovni problem hrvatskog naroda oko kojeg će biti potrebno jedinstvo između glavnih ljudi ilirskog pokreta i svekolikog svećenstva, onog reformnog i konzervativnog.¹⁰⁹

Glavni začetnici tog šireg jedinstva oko samostalnosti Hrvatske bili su upravo Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer. Iako je za njih katolicizam važan element nacionalne integracije, vidjevši da time neće na svoju stranu pridobiti nekatolike, odlučuju se za katolički liberalizam koji će biti prikladniji kako za neke pripadnike svećenstva, tako i za vođe ilirskog pokreta.¹¹⁰ Stoga možemo reći kako liberalni katolicizam postaje jedna od glavnih odrednica ideologije ilirizma.¹¹¹

Program liberalnog katolicizma Strossmayera i Račkog može se sumirati u nekoliko točaka. U prvom se redu spominje nastojanje da se osigura suverenost naroda, jedankost svih pred zakonom, sloboda tiska i opće pravo glasa u cijeloj Monarhiji.¹¹² Kao drugo, govori se o potrebi zbližavanja s drugim konfesijama, posebno s Pravoslavnom crkvom kako bi se postiglo crkveno jedinstvo.¹¹³ Još jedan bitan element liberalnog katolicizma jest vjera da napredak prosvjete može dovesti do slobode i veće sreće za ljude.¹¹⁴ Posljedni element koji možemo iščitati je iskazivanje želje da bi se pitanja znanosti i društvene politike trebala promatrati ne samo kroz

¹⁰⁴ Iveljić 1993: 22.

¹⁰⁵ Iveljić 1993: 22; Strecha 1997: 10.

¹⁰⁶ Strecha 1997: 10.

¹⁰⁷ Iveljić 1993: 41.

¹⁰⁸ Iveljić 1993: 25.

¹⁰⁹ Mataušić 1985: 199; Iveljić 1993: 25.

¹¹⁰ Mataušić 1985: 199; Hoško 1991: 54; Slišković 2016: 245.

¹¹¹ Hoško 1991: 54.

¹¹² Hoško 1991: 45.

¹¹³ Hoško 1991: 45.

¹¹⁴ Hoško 1991: 45.

prizmu kršćanskih načela, kako su smatrali konzervativni ultramontanisti, nego i ostaviti prostor profanom razmišljanju utemeljenom na modernoj znanosti i tako bi se postiglo primirje između vjere i znanosti.¹¹⁵ Drugim riječima, za njih je Katolička crkva trebala imati važnu ulogu u društvu, ali isto tako, katoličko učenje ne bi trebalo biti jedinim čimbenikom u oblikovanju društvenog života.¹¹⁶

Liberalni katolici su prihvatili tezu da se razvoj društva može postići liberalnim načelima, stoga su bili mišljenja da bi Crkva trebala sudjelovati u tom razvoju.¹¹⁷ Liberalni katolici nisu u potpunosti prihvaćali sve ideje liberalizma, poput one o potpunoj slobodi savjesti, što je omogućavalo da se u javnosti iskazuje ateistički svjetonazor, ali zato, za razliku od konzervativne struje, nisu odbacivali dijalog i moguću suradnju s liberalima.¹¹⁸ Na hrvatskom prostoru, osim manjih sporova oko reforme školstva 60-ih i 70-ih godina, neće biti većih sukoba između Katoličke crkve i modernog, liberalnog društva jer su svećenici i dalje bili mahom prisutni u političkom, kulturnom i privrednom životu, a Hrvati su više bili preokupirani obranom nacionalnih prava unutar Monarhije koja su bila ugrožena.¹¹⁹ Drugi razlog zašto u Banskoj Hrvatskoj nije postojao veći sukob između Katoličke crkve i modernog društva je taj da hrvatski liberali nisu posebno isticali razlike između Crkve i modernih ideja, jer su, kao što je već rečeno, neki od vodećih i cijenjenih svećenika, poput Strossmayera i Račkog bili liberalne orijentacije.¹²⁰ Konzervativni politički dio njegovao je ideju o pokretanju katoličke akcije kojom će društvenu stvarnost uskladiti prema katoličkom nauku, ali problem je bio što nisu imali veću potporu među građanstvom, koje je uglavnom bilo vezano uz Stranku prava koju su predvodili Ante Starčević i Eugen Kvaternik.¹²¹ Iako konzervativnija, Stranka prava se držala ideje kako Katolička crkva ne može izravno utjecati na oblikovanje društvenog života.¹²²

VII. Apsolutizam i konkordat

Revolucije 1848. nisu u potpunosti postigle svoj cilj kako u Europi, pa tako i u Habsburškoj Monarhiji. Car Franjo Josip I. je smatrao kako će rat uskoro završiti, pa je 4. ožujka 1849.

¹¹⁵ Hoško 1991: 45; Strecha 1997: 13-14.

¹¹⁶ Strecha 1997: 74.

¹¹⁷ Strecha 1997: 13., 14.

¹¹⁸ Strecha 1997: 14.

¹¹⁹ Strecha 1997: 73; Slišković 2016: 244-245; Biočić 2018: 625.

¹²⁰ Strecha 1997: 74.

¹²¹ Strecha 1997: 74.

¹²² Strecha 1997: 74.

godine, bez sudjelovanja parlamenta potpisao novi, Oktroirani/Ožujski ustav koji je prvo vrijedio samo za Austriju.¹²³ Rat u Mađarskoj je i dalje trajao, a u Hrvatskoj je Bansko vijeće sastavilo predstavku u kojoj su istaknuli da očekuju da se prihvate hrvatski saborski zaključci iz 1848. godine.¹²⁴ Vladar je zaprijetio da će, ukoliko Hrvati ne prihvate novi ustav, biti tretirani kao i pobunjeni Mađari.¹²⁵ Tako je pod pritiskom Beča, 6. rujna 1849. godine u Hrvatskoj je i službeno proglašen novi ustav, obvezujući za cijelu Monarhiju, koja tim Ustavom postaje jedinstvena i centralistički uređena država.¹²⁶ Iako je pobjedila konzervativna i centralistička ideja, povratak na vrijeme prije 1848. godine nije bio moguć. Postignute su neke važne reforme poput ukidanja feudalnog poretka, a gospodarstvo se od tada oslanjalo na liberalni kapitalizam koji je poticao ekonomski uspon industrijskog građanstva uz favoriziranje austrijskog kapitala u Monarhiji.¹²⁷ Nakon ukidanja feudalnih zemljišno-posjedovnih odnosa, plemstvo je izgubilo povlastice koje je uživalo, pa su se s vremenom integrirali u pojedine slojeve građanstva.¹²⁸ Pridruživali su se poslovima državne službe čime je njihov svakodnevni život postajao sve sličniji građanskim.¹²⁹ Franjo Josip I. je pristao provoditi centralističke reforme na osnovi germanizacije; jedinstvenu centraliziranu državu nastojao je postići promjenama u upravi, sudstvu i zemljišnim odnosima.¹³⁰ Carskim patentima iz 1853. odnosno 1857. godine riješeno je pitanje urbarijalnih zemljišta. Tako je proces modernizacije koji je trebao bio vođen iz zagrebačkog središta, zamijenjen modernizacijom iz Beča.¹³¹

Oktroiranim ustavom je velikim dijelom ukinut jozefinski sustav državne kontrole nad Crkvom i valjalo je pronaći rješenja pravnog položaja Katoličke crkve u Monarhiji.¹³² U smjeru rješavanja tog pitanja, u Beču je organizirana biskupska konferencija u trajanju od 30. travnja do 17. lipnja 1849. godine.¹³³ Biskupi su tražili slobodu za obuku svećenstva, slobodu u izvršavanju bogoslovnih radnji, slobodu naviještanja riječi Božje itd.¹³⁴ Postignutim dogovorom između Crkve i Krune, vladar je obećao ukloniti sve elemente državne kontrole nad crkvom i osigurati joj položaj povlaštene religijske ustanove u cijeloj Monarhiji. S tim u vezi

¹²³ Strecha 1997: 44-45; Šišić: 2004: 442; Deželić 2009: 109; Iveljić 2009: 1; Szabo 2009: 249; Dobrovšak 2016: 48.

¹²⁴ Šišić 2004: 443.

¹²⁵ Šišić 2004: 443.

¹²⁶ Šišić 2004: 443; Dobrovšak 2016: 48.

¹²⁷ Kolak Bošnjak 2016: 144.

¹²⁸ Kolak Bošnjak 2016: 145.

¹²⁹ Kolak Bošnjak 2016: 145.

¹³⁰ Šišić 2004: 442; Iveljić 2009: 1; Kolak Bošnjak 2016: 144.

¹³¹ Kolak Bošnjak 2016: 144.

¹³² Strecha 1997: 44-45; Deželić 2009: 109.

¹³³ Strecha 1997: 44-45; Deželić 2009: 110; Slišković 2016: 244-245.

¹³⁴ Deželić 2009: 110.

će, 1850. godine donijeti dva patenta kojima će biskupima osigurati komunikaciju sa Svetom Stolicom i odreći se zadiranja u odnose unutar Crkve.¹³⁵ Zauzvrat je Katolička crkva dala punu potporu apsolutizmu za koji se pripremao Franjo Josip I.¹³⁶ Silvestarskim patentom od 1. siječnja 1852. godine, prethodni Ustav je stavljen van snage, a nastupilo je razdoblje neoapsolutizma koje će u cijeloj Habsburškoj Monarhiji trajati do 1860. godine.¹³⁷ Za vrijeme neoapsolutizma je bilo onemogućeno političko djelovanje u Hrvatskoj, ali su bivši feudalci i intelektualne elita i dalje zadržali poziciju glavnih političkih dionika.¹³⁸ Sukladno apsolutističkoj prirodi vladavine, liberalni tisak je ugašen, a represija nije bila rijetka pojava.¹³⁹

Bolji odnos Krune i Crkve dosegao je višu razinu sklapanjem konkordata između Franje Josipa I. i pape Pija IX. 1855 godine.¹⁴⁰ Tim konkordatom je uspostavljen stabilan odnos i čvršće uređenje crkveno-državnih odnosa, a uz to je Crkva dobila još veće slobode.¹⁴¹ Svi zakoni u državi koji su protivni sadržaju konkordata bili su ukinuti i ubuduće će se donositi u skladu s učenjem Katoličke crkve.¹⁴² Područje obrazovanja povjereno je isključivo Katoličkoj crkvi.¹⁴³ Ovaj konkordat omogućio je Katoličkoj crkvi neko vrijeme da unutar sebe odluči što će s liberalnom strujom, koja je nakon revolucionare 1848. poražena, ali nije u potpunosti nestala; konkordatom je katolicizmu osiguran status državne religije, a Katoličkoj crkvi je omogućen utjecaj na gotovo cjelokupni društveni život.¹⁴⁴ Ipak ovakvo stanje stvari neće dugo potrajati; borba katolicizma i liberalizma će se nastaviti.

VIII. Liberalizam

8.1. Gentry

Začetke liberalnog razmišljanja možemo promatrati kroz jednu društvenu skupinu koja se rađa krajem srednjeg vijeka u Engleskoj. Riječ je o skupini koja se u stručnoj literaturi naziva

¹³⁵ Strecha 1997: 45; Slišković 2016: 244-245.

¹³⁶ Strecha 1997: 45; Slišković 2016: 244-245.

¹³⁷ Šišić 2004: 445; Deželić 2009: 109; Dobrovšak 2016: 49.

¹³⁸ Kolak Bošnjak 2016: 144.

¹³⁹ Iveljić 2009: 1.

¹⁴⁰ Mataušić 1985: 201; Deželić 2009: 131; Slišković 2016: 244-245.

¹⁴¹ Strecha 1997: 45; Deželić 2009: 131; Slišković 2016: 245.

¹⁴² Strecha 1997: 46.

¹⁴³ Strecha 1997: 46.

¹⁴⁴ Strecha 1997: 46.

*Gentry*¹⁴⁵; ta riječ dolazi od francuske *genterie* i znači *plemenitog roda*.¹⁴⁶ *Gentry* su bili vrsta nižeg plemstva koja se nije željela poistovjetiti s vojnim plemstvom, već im je glavna preokupacija bila zemlja i visoka kultura.¹⁴⁷ Zemljišno bogatstvo bilo je jedno od najzapaženijih karakteristika ove društvene skupine; Coss navodi čak četiri bitne osobine *Gentryja*: kolektivni identitet, statusna gradacija, javna lokalna funkcija i kontrola nad stanovništvom.¹⁴⁸ Drugi važan čimbenik ove skupine, po kojoj se razlikuje od običnog plemstva i kasnije buržoazije, jest njihova humanistička kultura; pripadnici *Gentryja* posvećivali su vrijeme obrazovanju, čitanju knjig i raspravama.¹⁴⁹ Svoje institucije, poput klubova i salona oni oblikuju u mjesta verbalne polemike i tako ih pretvaraju u mjesta slobodnog društva.¹⁵⁰

*Ono što zadivljuje ovu elitu nije snaga, već um; nije korištenje mača, već pera i riječi; nije dvoboj, već verbalne polemike.*¹⁵¹

Sve glavne društvene odrednice *Gentryja* bile su posložene do sredine 14. stoljeća. Postojala su središnja mjesta na kojima se moglo učinkovito artikulirati vlastita mišljenja i voditi dijaloge; postojala je snažna kontrola nad lokalnim pravosuđem koje je omogućilo društvenu nadmoć *Gentryja*, i naposljetku, uspostavljen je sustav društvene gradacije koji je dopuštao razlike i istovremeno, čuvao kolektivni identitet.¹⁵²

Upravo s njima započinje borba protiv apsolutističke države, utemeljene na samovolji vlasti, marginaliziranja građanina unutar privatne sfere, slabljenja svih instanci participacije, i prodiranja u sfere civilnog društva.¹⁵³ Za pripadnike *Gentryja*, država se treba temeljiti na univerzalnom zakonu utemeljenom na istini, a ne volji pojedinca.¹⁵⁴ Njihovu borbu protiv apsolutizma i feudalnog poretka nastavit će na sličnim idejama, pobornici liberalizma 18. i 19. stoljeća.

¹⁴⁵ Coss 2005: 248; Cuomo: 2008: 510.

¹⁴⁶ Coss 2005: 248.

¹⁴⁷ Cuomo 2008: 514-515.

¹⁴⁸ Coss 2005: 248.

¹⁴⁹ Cuomo 2008: 514-515.

¹⁵⁰ Cuomo 2008: 513.

¹⁵¹ Cuomo 2008: 515.

¹⁵² Coss 2005: 251.

¹⁵³ Cuomo 2008: 517-518.

¹⁵⁴ Cuomo 2008: 517-518.

8.2. Definicija liberalizma

O ovom će se dijelu rada pokušati definirati i dati sažeti opis liberalizma kao važne ideje europske povijesti. Treba reći kako *liberalizam* nije jednostavno definirati zbog dva razloga: prvi je taj što liberalizam nije zaokružen sustav, on nema svoj kanon, odnosno jasno određenu točku početka, ili jednu osobu ili događaj uz koji možemo vezati ovaj pojam.¹⁵⁵ Drugi razlog zbog kojeg može biti problematično definirati liberalizam, direktna je posljedica prvog, a to je da liberalizam kao pojam nije isti za sva razdoblja povijesti i sva geografska područja; činjenica jest da se na različitim geografskim mjestima, liberalizam drugačije realizira u ideji ili praksi, a može imati i nešto drugačije elemente.¹⁵⁶ Tako je kratkom analizom vidljivo da liberalizam 18. ili 19. stoljeća nije isti kao onaj iz 20. stoljeća. Razlog tomu su nove spoznaje i događaji koji mijenjaju ljudsko znanje o društvu, politici, ekonomiji i sl.

S druge strane, iako je možda liberalizam teško odrediti, to ne znači da autori kroz povijest to nisu pokušali.

Pridjev *liberalan* potječe od latinske riječi *liberalis* što znači slobodarski.¹⁵⁷ Ovaj termin je označavao osobu koja posjeduje vrline i dobar etički stav, a političku konotaciju dobiva krajem 18. i početkom 19. stoljeća, kada je u obliku *liberalisme* ušao u nazive političkih stranaka.¹⁵⁸ Liberalizam se može definirati kao skup ideja koje se pojavljuju u Europi u 15. stoljeću, s ciljem da se svakom čovjeku osigura sloboda.¹⁵⁹ Liberalizam je nastao kao plod želje pojedinca za emancipacijom na području politike, gospodarstva i kulture; u liberalizmu je centralni pojam *sloboda* i sve drugo iz nje proistječe.¹⁶⁰ Ishodište ideje slobode je u pojmu *društvenog ugovora* kojeg razrađuju filozofi John Locke, a kasnije i Jean-Jacques Rousseau.¹⁶¹ Prema društvenom ugovoru, izvršna vlast se temelji na *slobodnom pojedincu koji dio svoje političke moći delegira na suverena, kojega onda kontrolira putem predstavničkih institucija*.¹⁶² Osim njih, brojni drugi mislioci 18. i 19. stoljeća, poput Adama Smitha, Immanuela Kanta, John Stuart Milla i Alexisa

¹⁵⁵ Jukić 1995: 886.

¹⁵⁶ Jukić 1995: 886.

¹⁵⁷ Cipek 2004: 14.

¹⁵⁸ Cipek 2004: 14.

¹⁵⁹ Mataušić 1985: 196-197; Hoško 1991: 44.

¹⁶⁰ Slišković 2016: 244.

¹⁶¹ Jukić 1995: 886; Vrandečić 2004: 39.

¹⁶² Vrandečić 2004: 39.

de Tocquevilla dali su važan doprinos u razvijanju liberalnih ideja. Stoga se razdoblje njihova djelovanja često naziva razdoblje klasičnog liberalizma.¹⁶³

Osim društvenog ugovora, pojam *prirodnog prava* isto se veže uz liberalizam. Prirodno pravo čovjeka se definira kao neotuđivo pravo koje proizlazi iz njegove izvorne slobode i čini slobodu govora, okupljanja, privatnog vlasništva.¹⁶⁴ Ta je prava država dužna zaštititi.¹⁶⁵

Prema liberalizmu, svaki pojedinac, kao razumno biće, sposoban je na samoodređenje i sam bira svoj način života, uvažavajući slobodu drugih. Svojim pristankom, pojedinac prenosi jedan dio svojih prirodnih prava na institucije državne vlasti koja se ograničuje ustavom i zakonima.¹⁶⁶ Drugim riječima, država ima onoliko prava prema pojedincima koliko joj je predano od tih istih pojedinaca.¹⁶⁷

8.3. Rasprava kao bitan element liberalizma

Temelj za razvoj novih i napredak starijih ideja ovisi, između ostalog, o dijalogu između subjekata. U liberalizmu, sloboda misli, govora i rasprave ključni su element za oblikovanje političke volje građana. Prema liberalizmu, argumentirana rasprava razumnih pojedinaca koji pokušavaju ustanoviti opći javni interes čini političku zajednicu.¹⁶⁸ Da bi se racionalna rasprava uopće mogla dogoditi, svaki pojedinac mora prvenstveno imati slobodu misli i rasprave.¹⁶⁹ Drugim riječima, to je pravo korištenja vlastitog razuma da se javno iznesu vlastite ideje o pitanjima koji se tiču društva.¹⁷⁰ Nova tekovina koju liberalizam donosi u politički svijet Europe jest fenomen *neosporne vlasti*. Ova ideja govori da svakom građaninu treba omogućiti, kao neotuđivo pravo, mogućnost izražavanja vlastitog mišljenja, pa i kritizirati vladara.¹⁷¹ Tako se liberalizam opisuje i kao teorija ograničenja vlasti, neovisno o tome tko je podržava ili obnaša.¹⁷²

¹⁶³ Cipek 2004: 13.

¹⁶⁴ Cipek & Švoger 2016: 168.

¹⁶⁵ Cipek 2004: 12; Cipek & Švoger 2016: 168.

¹⁶⁶ Cipek 2004: 12; Cipek & Švoger 2016: 168.

¹⁶⁷ Cipek 2004: 12.

¹⁶⁸ Cipek 2004: 19.

¹⁶⁹ Cuomo 2008: 521; Cipek & Švoger 2016: 168.

¹⁷⁰ Cuomo 2008: 522.

¹⁷¹ Cuomo 2008: 522.

¹⁷² Cuomo 2008: 518-519.

Idealan oblik vladavine za liberalizam je parlamentarna republika ili monarhija u kojoj parlament predstavlja reprezentativno tijelo naroda.¹⁷³ Parlament u liberalnoj filozofiji ne označava samo mjesto gdje se donose zakoni već i mjesto neograničene rasprave, u kojoj dolazimo do onoga što je pravo i ispravno za državu.¹⁷⁴ Tako su liberali u početku smatrali da su ljudi koji su stekli visoko obrazovanje i imovinu zbog toga dokazali svoju racionalnost, pa su imali pravo iskazati svoju političku volju. Smatrali su da će kroz racionalnu raspravu doći do kompromisnog rješenja među suprotnim stranama.¹⁷⁵ Za širenje rasprave iz parlamenta u društvo, važna je javnost, sloboda govora i tiska kao osnovno načelo političke slobode.¹⁷⁶

8.4. Tipovi liberalizma

Osim društvenog ugovora i prirodnih prava, liberalni mislioci tijekom desetljeća razvijaju mnoge teorije koje imaju implikacije na politiku, gospodarstvo i kulturu. Glavno načelo liberalnog gospodarstva je *laissez-faire*; ideja da će se slobodnim natjecanjem i konkurencijom na slobodnom tržištu omogućiti ekonomski prosperitet društva.¹⁷⁷ Uloga države bi stoga bila oblikovati ekonomske i pravne uvjete kojima bi omogućila poštenu tržišnu utakmicu.¹⁷⁸

Politički liberalizam istaknut je u Američkoj deklaraciji iz 1776. i Francuskoj revoluciji iz 1789. godine, pozivajući se na principe slobode govora, jednakosti svih pred zakonom i prava na vlasništvo.¹⁷⁹ Politički liberalizam je na svom vrhuncu u 19. stoljeću kada dobiva revolucionarna obilježja i kada se naposljetku organiziraju političke stranke kako bi se moglo djelovati na javni život.¹⁸⁰ Na ideji jednakosti svih pred zakonom, liberalno će građanstvo zahtijevati ukidanje feudalnog poretka i uspostavu ustavne države koja će štititi prava i slobode građana.¹⁸¹ Politički liberalizam, kojeg je nosilac građanstvo, pogoduje buđenju nacionalnih težnji da se jedna nacija oslobodi druge.¹⁸² Država više nije srednovjekovna božanska ustanova u kojoj postoji unaprijed zajamčen državni i društveni poredak, nego je država zajednica koju

¹⁷³ Cipek 2004: 18.

¹⁷⁴ Cuomo 2008: 523-526.

¹⁷⁵ Cipek & Švoger 2016: 168.

¹⁷⁶ Cuomo 2008: 527.

¹⁷⁷ Jukić 1995: 886; Cipek 2004: 21; Medved & Varga Padovan 2017: 271.

¹⁷⁸ Cipek 2004: 12.

¹⁷⁹ Hoško 1991: 44; Medved & Varga Padovan 2017: 271.

¹⁸⁰ Hoško 1991: 44.

¹⁸¹ Mataušić 1985: 197.

¹⁸² Hoško 1991: 44.

oblikuju ljudi koji posjeduju neotuđiva prirodna prava.¹⁸³ Ta implikacija ima direktan utjecaj na društvo jer liberalizam ruši crkveno-teološku sliku svijeta.¹⁸⁴ U liberalizmu, vjera spada pod privatnu sferu svakog pojedinca i stoga liberalizam zagovara odvajanje Crkve od države i njezino prilagođavanje novim načelima javnog života.¹⁸⁵ Velika promjena događa se na polju etike, gdje se prema liberalizmu moralne vrednote ne određuju pomoću Božje objave, nego osjećaja za čast i razboritost.¹⁸⁶ Pojava Charlesa Darwina i njegovog djela *Podrijetlo vrsta* dovodi u pitanje kršćansku sliku postanka svijeta i čovjeka te se počinje inzistirati na racionalnoj interpretaciji svih pojava, kao i na sustavnoj primjeni novih znanstvenih spoznaja u društvo.¹⁸⁷ U znanosti vladaju pozitivizam¹⁸⁸ i naturalizam¹⁸⁹ koji nisu skloni religijskim idejama, već naprotiv, smatraju da ih treba držati što dalje od društvenih i političkih pitanja.¹⁹⁰ Kako se prema liberalizmu, ljudska sreća može postići napretkom u kulturi i prosvjeti, tako je potrebno da se religijska načela smjeste u polje privatnog života pojedinca čime bi se pružio prostor stvaranju sekluranog odnosno svjetovnog društva.¹⁹¹

8.5. Liberalizam i Katolička crkva

Preobrazba Europe vođena liberalnim građanstvom 1848. godine nije u potpunosti uspjela, ali povratak na razdoblje prije revolucije nije bio moguć. Zbog toga se liberalne ideje i nakon revolucionarnog perioda nastavljaju širiti u znanosti i kulturi, a konačan prodor u područje politike, dogodit će se 1860-ih godina.¹⁹² Ovdje je potrebno istaknuti važnu razliku između *prirode* sukoba katolicizma i liberalizma. Prije 1860-ih godina sporovi koji su se događali bili su na relaciji Katoličke crkve i liberalnih ideja, a od 1860. godine kada na vlast u europskim

¹⁸³ Cipek 2004: 17.

¹⁸⁴ Cipek 2004: 14.

¹⁸⁵ Mataušić 1985: 197; Hoško 1991: 45.

¹⁸⁶ Mataušić 1985: 197; Hoško 1991: 45.

¹⁸⁷ Strecha 1997: 3.

¹⁸⁸ Smjer u filozofiji i teoriji znanosti po kojem sadržaj ljudske spoznaje može biti samo ono što se iskustveno doživi; označava stanje ljudskog znanja, nasuprot dvaju prethodnih: „teološkog“ i „metafizičkog“. *Proleksis enciklopedija*, s. v. „pozitivizam“ [<https://proleksis.lzmk.hr/42447/>]

¹⁸⁹ Oznaka za niz filozofskih pravaca kojima je zajedničko nijekanje bilo kakve stvarnosti osim prirode, odnosno koji natoje sve pojave svesti samo na prirodne uzroke. *Proleksis enciklopedija*, s. v. „naturalizam“ [<https://proleksis.lzmk.hr/38533/>]

¹⁹⁰ Mataušić 1985: 198; Hoško 1991: 44; Strecha 1997: 3.

¹⁹¹ Strecha 1997: 3.

¹⁹² Strecha 1997: 1.

zemljama dolaze liberali koji će krenuti s primjenom svojih načela, sukob se počinje odvijati između Crkve i države.¹⁹³

Dakle, snažan otpor liberalnim načelima pružila je Katolička crkva i svaki pokušaj pomirenja nije uspijevao.¹⁹⁴ Razlozi za to su višestruki, pa će se u idućem dijelu rada navesti neke od njih. Razlike između katolicizma i liberalizma mogu se podijeliti na dvije sfere: političke i društvene; prvo će se analizirati razlike na razini društva. U prvom redu, liberali smatraju kako je pitanje vjere privatna stvar i izbor svakog pojedinca, dok je s druge strane, prema Katoličkoj crkvi, (katolička) vjera bila jedini mogući i istiniti svjetonazor koji se morao očitovati u svim aspektima društvenog i privatnog života.¹⁹⁵ Liberalizam nije negirao postojanje Boga, ali je zagovarao ideju da između stvarnog svijeta i Boga postoji prostor slobode gdje je čovjeku dopušteno djelovanje kako bi ostvario svoje interese u životu.¹⁹⁶ S druge strane, učenje Katoličke crkve govori kako je sloboda ograničena istinom koja je ljudima objavljena u Starom i Novom zavjetu.¹⁹⁷ Mnogi su katolici bili zabrinuti zbog nazadovanja religiozne prakse, te su idealizirali povratak u srednjovjekovlje i protureformaciju, kada se, između ostalog, nisu širile *moralne zablude*.¹⁹⁸

Osim društvenih, postoje i razlike oko viđenja političke strukture države. Katolička crkva isticala je nepromjenjivost postojećeg društva i oblika državne vlasti, a to se ogledalo u njezinoj višestoljetnoj povezanosti s feudalnim poretkom protiv kojeg sada ustaje liberalizam koji se zalaže za interes pojedinca iznad interesa kolektiviteta.¹⁹⁹ Također, Katolička crkva državnu vlast temelji kao izraz Božje volje; ideja koju liberalizam snažno odbija.²⁰⁰ Iz navedenog se može zaključiti kako je dogovor katolicizma i liberalizma bio gotovo nemoguć. Da je to tako, potvrdit će i reakcija Vatikana na liberalne ideje, dajući do znanja kako će se možebitne promjene u stvaranju sekularnog društva, morati odvijati bez Crkve.²⁰¹

Za papu je 1846. godine izabran je kardinal Giovanni Maria Mastai Ferretti, pod imenom Pio IX.²⁰² Papa Pio IX. je bio na glasu kao čovjek liberalnih stavova, pa su se mahom liberali zapadne Europe ponadali kako bi upravo on mogao ostvariti pomirenje slobodarskih ideja i

¹⁹³ Strecha 1997: 28; Medved & Varga Padovan 2017: 271.

¹⁹⁴ Slišković 2016: 244., 245.

¹⁹⁵ Strecha 1997: 3.

¹⁹⁶ Strecha 1997: 2.

¹⁹⁷ Slišković 2016: 244.

¹⁹⁸ Medved & Varga Padovan 2017: 272.

¹⁹⁹ Strecha 1997: 2.

²⁰⁰ Strecha 1997: 2; Slišković 2016: 244-245.

²⁰¹ Strecha 1997: 28.

²⁰² Mercier 2001: 263.

religije.²⁰³ Da je stvarno bio liberalan, pokazao je na početku svog pontifikata kada je u Papinsku državu uveo željeznicu, telegraf i plin te je reformirao građansko pravo, kazneni sustav i javno obrazovanje.²⁰⁴ U revolucionarnim previranjima 1848. godine Italija se nadala nacionalnom jedinstvu, pa je izbio rat protiv Austrije.²⁰⁵ Papa je u ovom sukobu bio neutralan i time je naljutio talijanske nacionaliste.²⁰⁶ Da je situacija bila uzavrela bilo je jasno 15. studenog 1848. godine kada je ubijen premijer papinske vlade grof Pellegrino Rossi, a zbog nereda na rimskim ulicama, papa je morao pobjeći iz Rima.²⁰⁷ Nakon povratka iz progonstva 1850. godine, papa je napustio svoja razmišljanja i kroz ostatak svog pontifikata koji je potrajao do 1878. godine, zastupat će borbu protiv liberalizma, slobodu Crkve i stvaranje društva na temelju tradicionalnih vrijednosti.²⁰⁸

Svećenstvo koje je njegovalo liberalni katolicizam, konzervativna struja doživljavala je kao unutrašnje neprijatelje koji predstavljaju opasnost za unutrašnju strukturu Crkve.²⁰⁹ Papa Pio IX. odlučio je reagirati. Na desetu obljetnicu proglašenja dogme o Bezgrešnom začecu, 8. prosinca 1864. godine, objavio je encikliku *Quanta Cura* i poznati *Syllabus* u kojem se iznosi više od 80 najznačajnijih suvremenih zabluda.²¹⁰ Među ostalim, osuđeni su masonstvo, naturalizam, panteizam, racionalizam, liberalizam, socijalizam, komunizam, moderna civilizacija, civilno sklapanje braka i ideja o jednakosti svih religija.²¹¹ Reakcija na *Syllabus* pape Pija IX. bila je dosta negativna; francuska vlada zabranila je njegovo objavljivanje, a u Italiji je dodatno poraslo loše mišljenje o papi.²¹² Osuda modernih ideja dala je povod liberalnim vladarima da zaoštre politiku prema katolicizmu, kao što će se i dogoditi u Italiji, ali pogotovo u Drugom Reichu u takozvanom *kulturkampf*.²¹³ *Syllabus* nije postigao ništa posebno, osim što je rezultirao povlačenjem liberalnih katolika zbog straha od ekskomunikacije.²¹⁴

Sporazum ili pomirenje između Crkve i ideja suvremenog svijeta biti će još više otežan zbog teme Prvog vatikanskog sabora kojeg je sazvao papa Pijo IX. 1868. godine.²¹⁵ Glavno pitanje ovog Sabora bila je ideja o nepogrešivosti pape, kada on predstavlja učenje koje se odnosi na

²⁰³ Strecha 1997: 20.

²⁰⁴ Mercier 2001: 263.

²⁰⁵ Mercier 2001: 263.

²⁰⁶ Mercier 2001: 263.

²⁰⁷ Mercier 2001: 264.

²⁰⁸ Strecha 1997: 20.

²⁰⁹ Strecha 1997: 24.

²¹⁰ Jukić 1995: 892; Mercier 2001: 267; Medved & Varga Padovan 2017: 272.

²¹¹ Jukić 1995: 892; Strecha 1997: 25; Mercier 2001: 267; Medved & Varga Padovan 2017: 272.

²¹² Strecha 1997: 25; Mercier 2001: 267.

²¹³ Mataušić 1985: 198; Strecha 1997: 25.

²¹⁴ Strecha 1997: 25.

²¹⁵ Mercier 2001: 267.

vjeru ili moral koji Crkva mora čuvati.²¹⁶ Shema o nepogrešivosti pape izglasana je 13. srpnja 1870. s većinom glasova.²¹⁷ Dogma o nepogrešivosti pape nije dobro prihvaćena; tako je zbog te odluke u austrijskom dijelu Monarhije odmah 1870. godine konkordat proglašen nevažećim, a nakon zasjedanja Carevinskog vijeća 1874. godine, biti će ukinut za austrijsko područje.²¹⁸ Treba naglasiti kako izglasavanje dogme o papinoj pogrešivosti možda jest imalo utjecaja na dokidanje konkordata, ali je bitno reći kako je i prije toga konkordat bio revidiran. Naime, nakon izglasavanja austrijskog (Prosinačkog) ustava 1867. godine, uspostavljena je sloboda savjesti i vjeroispovijesti te jednakost u građanskim pravima bez obzira na vjeru pojedinca.²¹⁹ Time je katolicizam izgubio status državne religije, a Katolička crkva postala je samo jedna od vjerskih ustanova u okviru države, koju kao i sve ostale, obvezuju opći zakoni države.²²⁰ Katolička crkva je sve do 70-ih godina 19. stoljeća ostala zatvorena u vlastite organizacijske strukture i doktrine, zanemarujući novi moderni svijet.²²¹ Razlaz Crkve i modernog svijeta bio je potpun; odbacivši i osudivši liberalizam, Katolička crkva je istodobno i odbacila moderni svijet.²²²

IX. Nagodbeno razdoblje

Oktobarskom (Listopadskom) diplomom 20. listopada 1860. godine, Franjo Josip I. vratio je ustav, čime je završilo vrijeme neoapsolutizma.²²³ Uz diplomu je izdan i reskript kojim se nalaže banu Josipu Šokčeviću da podnese prijedlog sastava Hrvatskog sabora i da se uredi odnos između Ugarske i Hrvatske.²²⁴ Hrvatski je sabor 1861. godine raspravljao o državnopravnim odnosima spram Ugarske i Austrije. Povod tomu bilo je godinu dana ranije sazivanje Carevinskog vijeća, savjetodavnog tijela Habsburške Monarhije u kojem su sudjelovali predstavnici Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.²²⁵ Slavoniju je predstavljao Josip Juraj Strossmayer, Hrvatsku Ambroz Vraniczany, a Dalmaciju Frane Borelli.²²⁶ Na vijeću su

²¹⁶ Mercier 2001: 268.

²¹⁷ Mercier 2001: 268.

²¹⁸ Čepulo 2003: 165; Slišković 2016: 244-245.

²¹⁹ Strecha 1997: 47; Čepulo 2003: 165.

²²⁰ Strecha 1997: 47.

²²¹ Slišković 2016: 244-245.

²²² Jukić 1995: 893.

²²³ Šišić 2004: 450.

²²⁴ Šišić 2004: 450.

²²⁵ Iveljić 2009: 4; *Hrvatska enciklopedija*, s.v. „Carevinsko vijeće“ [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10779>].

²²⁶ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. „Carevinsko vijeće“ [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10779>].

se sudionici izjasnili za federalističko načelo preustroja Monarhije uz poštivanje povijesno-političkih posebnosti.²²⁷ Mogućnost federalističkog oblika preustroja države ohrabrio je hrvatske liberalne koji su se ponadali kako bi time mogli izboriti hrvatsku autonomiju i provesti modernizacijske reforme.²²⁸

Okretanje prema liberalizmu uslijedilo je 1867. godine kada je donešen već spomenuti *Prosinački ustav* koji potvrđuje politička i građanska prava za austrijski dio Nagodbom podijeljene Austro-Ugarske.²²⁹ Ubrzo nakon toga, u svibnju 1868. godine, austrijska liberalna vlada grofa Auerspega donosi svibanjske zakone.²³⁰ Tim zakonima Crkvi su oduzeta prava koje je imala sklopljenim konkordatom iz 1855. godine. Civilni brak uveden je u sastav općeg građanskog zakonika i time se mogao sklopiti pred civilnim matičarom.²³¹ Međukonfesionalnim zakonom dopušteno je bilo da svaki pojedinac nakon 14. godine slobodno bira svoju religijsku pripadnost, pri čemu se više nije kažnjavalo napuštanje kršćanstva.²³² Novi školski zakon uslijedio je 1869. godine, a određivao je da pravo nadzora nad osnovnim školama od sada pripada državi, a ne Crkvi.²³³ Međutim država je i dalje kažnjavala bilo kakvu uvredu upućenu nekoj od priznatih konfesija, ostavila je vjeronauk u nadležnosti Crkve i svećenstvo je i dalje imalo pravo sudjelovati u školskim tijelima.²³⁴ Ove i brojne druge reforme na području Austrije, imale su utjecaja i na Bansku Hrvatsku, a zbog siline liberalnih reformi, razdoblje od 1867. do 1878. godine u austrijskoj se povijesti naziva *liberalnom erom*.²³⁵

Sklapanje Austro-ugarske nagodbe značilo je da Banska Hrvatska svoj položaj u novoj paradigmi treba dogovoriti s Ugarskim saborom.²³⁶ Nagodba između Ugarske i Banske Hrvatske sklopljena je uz razne makinacije od ugarske strane; Levin Rauch, kao banski namjesnik, nametnuo je nezakoniti izborni red koji Hrvatski sabor nije prihvatio, a omogućio je unionistima da čine većinu.²³⁷ Na taj način, pripadnici Narodne stranke nisu htijeli sudjelovati u radu Sabora, što je otvorilo prostor da se 1868. godine izglasa nagodbeni zakoni prema kojem će Banska Hrvatska biti u podređenom položaju spram Ugarske.²³⁸ Hrvatski i mađarski tekst nagodbe nije bio isti, pa su i jedni i drugi različito tumačili odredbe nagodbe; Mađarska će

²²⁷ Iveljić 2009: 3.

²²⁸ Iveljić 2009: 4.

²²⁹ Vrandečić 2004: 42.

²³⁰ Mataušić 1985: 202; Strecha 1997: 47-48.

²³¹ Mataušić 1985: 202; Strecha 1997: 47.

²³² Mataušić 1985: 202; Strecha 1997: 47.

²³³ Strecha 1997: 48.

²³⁴ Mataušić 1985: 202; Strecha 1997: 47-48.

²³⁵ Vrandečić 2004: 42.

²³⁶ Iveljić 2009: 6.

²³⁷ Iveljić 2009: 6.

²³⁸ Iveljić 2009: 6; Biočić 2018: 625-626.

tvrditi da Banska Hrvatska ima usku autonomiju, dok će hrvatska strana smatrati da ima autonomiju s obilježjima državnosti.²³⁹ Načelno, nagodbom je Banska Hrvatska imala autonomiju u unutarnjim poslovima, bogoštovlju, nastavi i pravosuđu, odnosno svim javnim granama života koje su joj pripadale još 1848. i 1861. godine.²⁴⁰ Školstvo je stavljeno pod nadležnost Sabora i time će se steći uvjeti za kasniju reformu.²⁴¹ Kasnije je Narodno-liberalna stranka popustila te je sklopljen sporazum te je 1873. godine Nagodba revidirana, a na mjesto bana došao je Ivan Mažuranić.²⁴²

X. Ivan Mažuranić i reforme

10.1. Ban pučanin

Ivan Mažuranić bio je hrvatski političar, pravnik i književnik; bio je predsjednik Hrvatske dvorske kancelarije od 1861. do 1866. godine te je bio aktivan sudionik u radu Hrvatskoga sabora 1861. godine.²⁴³ Bio je član Narodne stranke, odnosno od 1863. godine kada je došlo do podjele u stranci, osnovao je Samostalnu narodnu stranku.²⁴⁴ Osim Ivana Mažuranića, na čelu su stranke bili Juraj Haulik, Ivan Kukuljević i Makso Prica.²⁴⁵ Oni su se zalagali, između ostalog, da se rješenje hrvatskog pitanja potraži u politici približavanja Beču, umjesto približavanju Budimpešti, čime su skloni bili Franjo Rački i Josip Juraj Strossmayer.²⁴⁶ Samostalna narodna stranka zagovarala je reforme koje su trebale ujediniti hrvatske zemlje u autonomnu cjelinu unutar Monarhije.²⁴⁷ U svom su djelovanju nastojali zagovarati liberalnu politiku formuliranu narodnim zahtijevanjima iz 1848. godine.²⁴⁸ Mažuranić postaje 20. rujna 1873. godine prvi ban koji nije iz plemićkog reda, pa je prozvan kao *ban pučanin*.²⁴⁹

²³⁹ Iveljić 2009: 7.

²⁴⁰ Šišić 2004: 465.

²⁴¹ Mataušić 1985: 202; Šanjek 1996: 421.

²⁴² Iveljić 2009: 7.

²⁴³ *Hrvatska enciklopedija*, s. v. „Ivan Mažuranić“ [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39660>].

²⁴⁴ Šišić 2004: 459.

²⁴⁵ Šišić 2004: 459.

²⁴⁶ Šišić 2004: 459.

²⁴⁷ Čipek & Švoger 2016: 181.

²⁴⁸ Čipek & Švoger 2016: 181.

²⁴⁹ Šišić 2004: 474.

Mažuranićevo banovanje biti će obilježeno pokušajem donošenja liberalnih reformi, usprkos pristicima Mađara i u jednom dijelu konzervativaca i svećenstva.

Šira inteligencija i građanstvo odobravalo je Mažuranićeve liberalne reforme jer su se konačno, nakon razdoblja apsolutizma i manjka liberalnih reformi, željeli približiti razvijenim i modernim zapadnoeuropskim državama.²⁵⁰ S druge strane, vjerovali su da će se pomoću reformi moći izboriti za veću državnu autonomiju i tako prevladati teško razdoblje nametnute Nagodbe.²⁵¹ Mažuranić je za cilj imao izgraditi moderan, liberalan i učinkovit upravno-politički sustav radi učvršćenja hrvatske autonomije kako bi na taj način, otvorio put potencijalnoj hrvatskoj državnosti i istovremeno neutralizirao utjecaj Budimpešte.²⁵²

Mažuranić je želio provesti u stvarnost efikasnu pravnu i ustavnu državu, a da bi to postigao krenuo je u početku na reformu uprave čime će se steći uvjeti za brojne druge liberalne reforme.²⁵³ Uveo je nadzor nad činovnicima, redovno izvještavanje u slučaju mogućih zloupotreba i amnestirao je neke Rauchove protivnike.²⁵⁴ U razdoblju od 1872. do 1875. godine Hrvatski je sabor izglasao ukupno 36 zakonskih osnova u području građanskog prava, pravosuđa, uprave, školstva, zadruga i dr.²⁵⁵

U siječnju 1874. godine sankcioniran je zakon kojim se omogućava Hrvatskom saboru da poziva na odgovornost bana odnosno banskog namjesnika ukoliko dođe do povrede zakona ili bilo kojeg propusta koji šteti kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji.²⁵⁶ U veljači je sankcioniran zakon *o vlasti sudačkoj* čime je odvojena izvršna od sudske vlasti.²⁵⁷ Time je sprovedena modernizacija upravnog i sudskog sustava u Banskoj Hrvatskoj na načelima građanskog društva.²⁵⁸ Reformom sustava kažnjavanja, ukinuta je kazna batinanjem.²⁵⁹ Mažuranić je proširio izborno pravo tako što je reformirao obrazovni cenzus, čime su izborno pravo dobili učitelji i kapelani. Također, žene koje su posjedovale nekretnine, mogle su glasovati, ali ne i biti izabrane.²⁶⁰

²⁵⁰ Gross & Szabo 1992: 371; Iveljić 2009: 8.

²⁵¹ Gross & Szabo 1992: 371.

²⁵² Čepulo 2003: 183-186.

²⁵³ Gross & Szabo 1992: 370-371.

²⁵⁴ Gross & Szabo 1992: 370.

²⁵⁵ Gross & Szabo 1992: 372; Iveljić 2009: 8; Biočić 2018: 625-626.

²⁵⁶ Šišić 2004: 474.

²⁵⁷ Cipek 2004: 22; Šišić 2004: 474; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁵⁸ Karaman 2000: 108.

²⁵⁹ Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁶⁰ Cipek 2004: 22.

Mažuranić je smatrao kako su osobne slobode poput slobode govora i mišljenja izrazito važne jer bez toga nema novih ideja i sukladno tome, nema napretka.²⁶¹ Na tragu tog razmišljanja, sankcionirani su 14. siječnja 1875. godine zakon o pravu javnog okupljanja, odnosno 17. svibnja, zakon o slobodi štampe i uvođenju porote kod tiskovnih parnica.²⁶² Ovi tiskovni zakoni činit će osnovu tiskovnog zakonodavstva sve do 1918. godine.²⁶³ Tim zakonima je učinjen veliki pomak od prethodnih represivnih zakona, ka liberalnijem i slobodnijem tisku u Banskoj Hrvatskoj. To i činjenica da se ovim zakonom Banska Hrvatska približila ostalim zemljama Austro-Ugarske jest razlog zbog kojeg su ovi tiskovni zakoni jedni od značajnijih zakona Mažuranićevog banovanja.²⁶⁴

Na polju obrazovanja postojala je velika želja hrvatskog naroda da se uspostavi moderno sveučilište kao bitan element oblikovanja nacionalne svijesti.²⁶⁵ Prvo, na prijedlog Strossmayera, Hrvatski sabor 1861. godine pokreće to pitanje, a zatim je za vrijeme boravka Franje Josipa I. u Zagrebu 1869. godine, ono ponovno aktualizirano.²⁶⁶ Tako je konačno postignut veliki uspjeh kada je nakon višedesetljetnih napora, 17. listopada 1874. godine Mažuranić otvorio moderno sveučilište u Zagrebu.²⁶⁷ Da svećenstvo sudjeluje u intelektualnim i materijalnim naporima na kulturnom polju govori i činjenica da je Strossmayer jedan od najvažnijih donatora Sveučilišta u Zagrebu, a svećenik Matija Mesić, izabran je za prvog rektora.²⁶⁸

10.2. Reforma školstva

Pitanje reforme školstva posebno je pitanje koje zahtijeva dublju analizu. Prema starom sistemu školstva iz vremena neoapsolutizma, Crkve su imale upravu i nadzor nad pučkim školama dok su općine morale uzdržavati učitelje.²⁶⁹ Dužnost ravnatelja pripadala je isključivo župnicima i parosima; škole su bile konfesionalne, a postojala je i razlika u naobrazbi djece u seoskim odnosno školama u gradovima.²⁷⁰ Odmah po završetku razdoblja neoapsolutizma, počelo se

²⁶¹ Cipek 2004: 22; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁶² Čepulo 2003: 184; Šišić 2004: 474; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁶³ Čepulo 2003: 141.

²⁶⁴ Čepulo 2003: 153.

²⁶⁵ Šanjek 1996: 415.

²⁶⁶ Šanjek 1996: 415.

²⁶⁷ Šanjek 1996: 415; Karaman 2000: 108; Cipek 2004: 23; Šišić 2004: 474; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁶⁸ Mataušić 1985: 202.

²⁶⁹ Gross & Szabo 1992: 402.

²⁷⁰ Gross & Szabo 1992: 402; Cipek 2004: 23.

raspravljati 1861. i 1865. godine o dekonfesionalizaciji škola u Monarhiji, što su katolički svećenici snažno odbili.²⁷¹ Austrijskim prosinačkim ustavom iz 1867. određuje se da država, a ne crkva, od sada ima vrhovni nadzor nad nastavom i odgojem.²⁷² U duhu te odredbe, 1869. godine u austrijskom dijelu Monarhije sankcioniran je zakon kojim se sekularizira školstvo, ali se istovremeno ostavlja prostor za određeni utjecaj Crkve u pučkim školama.²⁷³ Kada je Nagodbom iz 1868. godine Banskoj Hrvatskoj pripala nadležnost nad školstvom, trebalo je pristupiti rješavanju tog pitanja.²⁷⁴ Iako je Mažuranić kao liberal bio uvjerenja da je vjera privatna stvar svakog pojedinca i da je zbog toga Crkvi valja oduzeti upravu nad školstvom, treba reći kako je utjecaj na Mažuranićevu reformu svakako imalo i to što je Franjo Josip I. već ranije prihvatio liberalnu reformu školstva (1869.) za austrijski dio Monarhije.²⁷⁵ Vidjevši da je vladar prihvatio liberalnu zakonsku osnovu prije, ne treba čuditi kako je onda i Mažuranićev zakon bio *inspiriran* austrijskim.²⁷⁶ Zagrebački nadbiskup i kardinal Juraj Haulik, zasigurno je bio svjestan promjena koje su se događale u Austriji, stoga je, znajući da je pitanje školstva sada u rukama Banske Hrvatske, objavio pastirsku poslanicu *O gojitbi i obuci* gdje se zalaže za održivost vjere u školskom sustavu, ali pritom je prepoznao pravo i države na odgoj i poučavanje.²⁷⁷ Pitanje školstva tematizirano je 1871. godine u Zagrebu na Prvoj učiteljskoj skupštini, a sudionici su donijeli rezoluciju u kojoj nisu navodili crkvenu upravu, nego ističu da su pučke škole državne i da općine njima upravljaju prema državnim zakonima.²⁷⁸

Prema Mažuranićevom školskom zakonu, škole bi prestale biti konfesionalne, već bi postale državne, ali bi zadržale religijski temelj.²⁷⁹ Tako bi religijski i ćudoredni odgoj bio primarni, a priprema za građanski život i razvoj tjelesne snage sekundarni cilj školstva.²⁸⁰ Pohađanje škole bilo bi obavezno; učitelj je morao biti iste vjere kao i učenici, vjeronauk bi bio obavezan predmet i njime bi rukovodila Crkva koja nadzire religijsko stanje u školama. Isto tako svećenstvo bi bilo zastupljeno u županijskim i općinskim školskim odborima.²⁸¹ Ipak, na mjestu ravnatelja više ne bi bili župnici, nego učitelji, odnosno stručni pedagozi. Isto tako, ovim bi se zakonom priznalo učiteljsko zvanje čime bi oni postali osnovni sudionici u napretku pučkog

²⁷¹ Gross & Szabo 1992: 403.

²⁷² Gross & Szabo 1992: 403.

²⁷³ Gross & Szabo 1992: 404.

²⁷⁴ Biočić 2018: 629.

²⁷⁵ Gross 1992: 404; Cipek 2004: 23; Cipek & Švoger 2016: 182; Biočić 2018: 632.

²⁷⁶ Gross & Szabo 1992: 403.

²⁷⁷ Biočić 2018: 629.

²⁷⁸ Biočić 2018: 630.

²⁷⁹ Gross & Szabo 1992: 404; Čepulo 2003: 174; Biočić 2018: 639-640.

²⁸⁰ Gross & Szabo 1992: 404.

²⁸¹ Gross & Szabo 1992: 404; Čepulo 2003: 174; Iveljić 2009: 10; Cipek & Švoger 2016: 182; Biočić 2018: 639-640.

školstva, odlučujući o stručnim pitanjima i djelovali kao županijski školski nadzornici.²⁸² Zakonom su učiteljice imale istu plaću kao i učitelji, što nije bio slučaj u Austriji.²⁸³ U konačnici, zakon je predviđao da svako naselje s minimalno 40 djece školske dobi, mora imati školu.²⁸⁴

Katoličko je svećenstvo pružalo veliki otpor ovoj zakonskoj osnovi, smatrajući kako se time ukida religijski, a uvodi bezvjerski odgoj.²⁸⁵ Drugi razlog nepodržavanja reforme bila je tvrdnja kako će tim zakonom Katolička crkva izgubiti ravnopravnost u odnosu na Pravoslavnu i Protestantsku zbog toga što bi s tim zakonima i Katoličkoj crkvi bio potreban mehanizam crkvene autonomije.²⁸⁶ Isto tako, svećenstvo je bilo nezadovoljno reformom jer su kroz godine podržavali i pomagali Narodnu stranku da dođe na vlast.²⁸⁷ Ultramontanski svećenici zahtijevali su da se zadrže dosadašnje privilegije s obzirom na školsku upravu i uređivanje školskih knjiga.²⁸⁸ Osim ultramontanista, protiv reforme bili su i liberalni Josip Juraj Strossmayer i Franjo Rački, kao i mnogi drugi svećenici liberalne orijentacije jer su negativno doživljavali moguću laicizaciju školstva.²⁸⁹ Školskoj reformi protivili su se i srpski zastupnici Hrvatskog sabora jer su bili mišljenja kako Sabor ne može donositi zakone koji se direktno tiču Srba, odnosno koji su dio srpske autonomije.²⁹⁰ Dakle, treba reći kako se hrvatsko svećenstvo nije razlikovalo u mišljenjima, od europskog svećenstva, kada je u pitanju bila sekularizacija školstva.²⁹¹ Usprkos otporima, 14. listopada 1874. sankcioniran je zakon *o ustrojstvu pučkih škola i učiteljskih škola*, a provedba zakona započela je sljedeće godine.²⁹² Time je Katoličkoj crkvi oduzet, osim vjeronauka, stoljetni nadzor nad školskim sustavom.²⁹³ Nadzor nad školama povjeren je Zemaljskoj vladi koja je brinula o propisivanju nastavnog programa, imenovanju učitelja i ukupnom nadzoru.²⁹⁴ Hrvatski jezik postao je nastavni jezik.²⁹⁵ Ovom reformom školstva je uspješno ostvaren preporodni rad na izgradnji modernog sustava u oblasti prosvjete.²⁹⁶ Školski zakon Banske Hrvatske išao je u korak s europskim zakonima.²⁹⁷ Tako je

²⁸² Gross & Szabo 1992: 405.

²⁸³ Biočić 2018: 632.

²⁸⁴ Gross & Szabo 1992: 405; Cipek 2004: 23.

²⁸⁵ Čepulo 2003: 174.

²⁸⁶ Gross & Szabo 1992: 405.

²⁸⁷ Mataušić 1985: 202; Šanjek 1996: 421.

²⁸⁸ Gross & Szabo 1992: 405.

²⁸⁹ Gross & Szabo 1992: 405; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁹⁰ Iveljić 2009: 10; Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁹¹ Cipek & Švoger 2016: 182.

²⁹² Gross & Szabo 1992: 406; Šišić 2004: 474.

²⁹³ Mataušić 1985: 202; Šanjek 1996: 421.

²⁹⁴ Biočić 2018: 639-640.

²⁹⁵ Biočić 2018: 648.

²⁹⁶ Karaman 2000: 108; Iveljić 2009: 10.

²⁹⁷ Biočić 2018: 648.

nakon nekoliko neuspješnih pokušaja reforme od 60-ih godina, u konačnici donesena školska reforma.²⁹⁸ Reforma je u idućih deset godina ostvarila uspjeh jer je omogućila ubrzano povećanje broja djece koja su pohađala školu, a shodno tome je porasla i stopa pismenosti.²⁹⁹

10.3. Idejno utemeljenje Mažuraničevih reformi

Mažuraničeve reforme bile su zasnovane na liberalnim idejama koje tijekom 19. stoljeća vladaju mnogim europskim zemljama, zatim na njemačkoj koncepciji pravne države i u konačnici, na modelima austrijskih zakona.³⁰⁰ Mažuraničeve reforme svakao su imale izvor u narodnim zahtijevanjima 1848. godine.³⁰¹ U vrijeme zasjedanja Hrvatskog sabora 1874. godine započeli su neki reformni zahvati na području uprave, sudstva i nekih društvenih pitanja.³⁰² Prednost je dana reformama ustroja sudova i uprave jer je bilo potrebno riješiti to pitanje kako bi se moglo krenuti s reguliranjem raznih prava i sloboda.³⁰³ Iako je postojala želja za reformama, Mažuranić se susreo s nekoliko poteškoća: prvi je problem bio u samoj primjeni reformi u stvarnom životu, a drugi je bila opstrukcija mađarske vlade koja nije dopuštala veće reformske zahvate zbog straha kako bi te reforme učvrstile ili eventualno proširile hrvatsku autonomiju.³⁰⁴ U početku su Mađari pozitivno ocjenjivali Mažuraničeve reforme jer se time pokazala korist nagodbenog sistema, ali kada su vidjeli da je cilj reformi bio, između ostalog, umanjiti utjecaj Budimpešte, Mađari su počeli napadati kako Narodnu stranku, tako i samog Mažuranića.³⁰⁵ Reforme sudskog i upravnog ustroja nisu bile u cijelosti dovršene zbog prepreka koje je Hrvatskoj postavljala mađarska vlada Kálmána Tisze.³⁰⁶

Jedna od bitnih razlika reformi na području Banske Hrvatske i ostalih europskih zemalja tiču se pitanja Katoličke crkve. Iako je došlo do trzavica oko školske reforme, u Banskoj Hrvatskoj je izostao neki veći sukob između liberala i Crkve, što nije bio slučaj s europskim liberalima.³⁰⁷

²⁹⁸ Biočić 2018: 627.

²⁹⁹ Gross & Szabo 1992: 409.

³⁰⁰ Čepulo 2003: 183.

³⁰¹ Čepulo 2003: 183.

³⁰² Gross & Szabo 1992: 373.

³⁰³ Čepulo 2003: 184.

³⁰⁴ Gross & Szabo 1992: 373.

³⁰⁵ Gross & Szabo 1992: 373.

³⁰⁶ Čepulo 2003: 184; Biočić 2018: 625-626.

³⁰⁷ Čepulo 2003: 183.

Sličnosti reformi u Banskoj Hrvatskoj s europskim reformama ogledale su se u naglasku na ideji napretka, važnosti prosvjete, privatnog vlasništva i povjerenja u znanost.³⁰⁸

Reforme koje su se odnosile na ustroj vlasti, uprave, sudstva te građanskih sloboda bile su inspirirane austrijskim zakonima od 50-ih do 70-ih godina 19. stoljeća.³⁰⁹ Razlozi za to su bili mnogobrojni; od toga da je Hrvatska bila dio Monarhije, pa su austrijski zakoni već bili poznati i u jednom dijelu bliski, i mogli su se preuzeti za hrvatske prilike.³¹⁰ Još jedan razlog bio je taj što bi ti i takvi zakoni koji su bili bliski austrijskim, zasigurno dobili potvrdu vladara. I u konačnici, austrijski su zakoni bili prihvatljivi zbog toga što su bili liberalni, moderni i bili su primjer zakona razvijenih zapadnoeuropskih zemalja.³¹¹

Razdoblje Mažuranićevog banovanja (1873-1880) smatra se periodom intenzivne modernizacije u Banskoj Hrvatskoj, gdje se zastarjeli sustav zamjenjuje modernim institucijama utemeljenim na modelu zapadnoeuropskih država.³¹² Zaslugom Ivana Mažuranića, završen je proces izgradnje modernog građanskog društva, a moderne liberalne reforme na upravnom, sudbenom, prosvjetnom i društvenom planu koje su hrvatski intelektualci istaknuli još 1848. godine, postale su sada dio hrvatskog pravnog sustava.³¹³

XI. Reakcija na liberalizam u Zagrebačkom katoličkom listu

11. 1. Nešto o autorima

Idući će dio rada biti posvećen člancima u Zagrebačkom katoličkom listu od 1873. do 1875. godine. Razlog odabiranja ovog perioda jest, kako je već ranije u radu istaknuto, zato što je u tom periodu donesen najveći broj reformi. Zbog broja i važnosti ovih reformi, bilo je za očekivati kako će na njih biti dosta reakcija u širem društvu, a reforma školstva posebno je odjeknula među svećenstvom. U Zagrebačkom katoličkom listu je tijekom ovog razdoblja napisan velik broj članaka na temu odnosa Crkve i države, liberalizma, sekularizacije, Darwinove teorije evolucije, i školske reforme. Kako je naslov ovog rada *Odnos liberalizma i*

³⁰⁸ Čepulo 2003: 183.

³⁰⁹ Čepulo 2003: 185.

³¹⁰ Čepulo 2003: 185.

³¹¹ Čepulo 2003: 185.

³¹² Čepulo 2003: 181.

³¹³ Čepulo 2003: 186; Cipek 2004: 22; Kolak Bošnjak 2016: 145.

katolicizma u banskoj Hrvatskoj 70-ih godina 19. stoljeća; tako će u ovom dijelu biti obrađeni članci koji odgovaraju temi koja se obrađuje. Prema tematici, skupina članaka koja će se analizirati može se podijeliti na dva dijela: članci koji govore o liberalizmu i školskoj reformi.

O liberalizmu u širem smislu, Josip Rieger piše u člancima pod nazivom: *Današnji liberalizam* i *Socijalni pojavi*. Ti članci izlaze u nastavcima od 1873. do 1876. godine. Josip Rieger bio je hrvatski teološki pisac i svećenik Zagrebačke nadbiskupije.³¹⁴ Bio je profesor crkvene povijesti na Teološkom fakultetu u Zagrebu odmah nakon početka djelovanja Zagrebačkog Sveučilišta.³¹⁵ Nakon što je bio otpušten u Zagrebu iz nepoznatih razloga, predavao je teologiju i filozofiju u Đakovu od 1884. do 1886. godine.³¹⁶ Aktivno se 90-ih godina bavio filozofijom, a posebno se zanimao za kršćanstvo Slavena.³¹⁷ U povodu osnivanja sisačke masonske lože, objavio je 1873. godine knjigu *Slobodna zidarija*.³¹⁸ Uz to, za vrijeme boravka u Đakovu, napisao je knjige: *Sedam besjeda o dostojanstvu duše i Žiće sv. Metoda*.³¹⁹ Uz Riegera, važan doprinos pisanju protiv liberalizma i liberalne države u Zagrebačkom katoličkom listu, dao je Ivan Krstitelj Kuček. Analiza ovih članaka na temu liberalizma ne bi bio potpun bez Kučekovog *O odnošaju Crkve i države*. Ivan Krstitelj Kuček studirao je teologiju u Pešti od 1856. sve do 1860. godine kada je primio svećenički red.³²⁰ Neko vrijeme proveo je u Bjelovaru kao kapelan, a krajem 60-ih godina bio je kratko vrijeme profesor povijesti i statistike u Nadbiskupskom licaju.³²¹ Od 1869. godine bio je župnik u Vrapču, a u Zagrebačkom katoličkom listu napisao je nekoliko članaka, obično na temu odnosa Crkve i države.³²²

Drugi dio radova iz Zagrebačkog katoličkog lista koji će se analizirati, odnose se na temu školske reforme. Tu skupinu članaka je najteže za analizirati jer autori obično nisu navedeni, a u nekima autor istupa na način kao da ne prenosi vlastito, nego mišljenja većeg broja ljudi. Naime, riječ je o člancima koji govore o reformi školskog sustava 1873. i 1874. godine. Naslovi članaka su raznovrsna, što možda govori u prilog da je bilo mnoštvo autora, jer su obično pisci tih članaka pisali o jednoj temi u više nastavaka, ali to ne mora biti slučaj uvijek. Primjer naslova članaka su: *Svećenik i školski zakon*, *Naša pučka škola*, *Emancipacije škole*. Jedan od autora

³¹⁴ Srakić 1996: 244., *Hrvatska enciklopedija*, s. v. „Josip Rieger“ [<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52819>]

³¹⁵ Srakić 1996: 244; Posavac 2001: 164.

³¹⁶ Srakić 1996: 244; Mužić 2000: 10.

³¹⁷ Posavac 2001: 164., *Hrvatska enciklopedija*, s. v. „Josip Rieger“ [<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=52819>].

³¹⁸ Mužić 2000: 10.

³¹⁹ Srakić 1996: 244.

³²⁰ *Hrvatski biografski leksikon*, s. v. „Ivan Krstitelj Kuček“ [<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10779>]

³²¹ *Hrvatski biografski leksikon*, s. v. „Ivan Krstitelj Kuček“ [<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10779>]

³²² *Hrvatski biografski leksikon*, s. v. „Ivan Krstitelj Kuček“ [<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10779>]

koji se potpisuje na kraju svojih radova i za kojeg znamo da je pisao o reformi školstva je Ivan Rukavina. On je napisao niz članaka pod nazivom *Emancipacija škole*. Biografski podaci za njega nisu nam dostupni.

Treba, dakle, napomenuti kako će se u narednom dijelu rada obraditi dvadesetak članaka iz *Zagrebačkog katoličkog lista*, što autora koji su navedeni ranije ili pak nepoznatih autora. Kako se radi o *Zagrebačkom katoličkom listu*, važno je istaknuti kako će sami autori iznositi svoja viđenja o brojnim fenomenima, ponekad na ironizirajući način, ili pak na način da se prilikom svojih analiza direktno obraćaju svojim čitateljima. Započeti će se s problematikom liberalizma i katolicizma.

11. 2. Liberalizam kao nerazumna ideologija

U nizu Riegerovih članaka u kojima analizira tadašnje stanje društva, kulture ili politike, on se često kritizira liberalizam nazivajući ga idiotizmom i *ludosti koja je preplavila svijet*.³²³ Liberalni intelektualci svoje znanje crpe iz rječnika i enciklopedija, a duhovno znanje obično zanemaruju. Odbacujući znanje o metafizičkom, o onome što nije dio prirode i svijeta kojeg percipiramo, liberali odbacuju i znanost, jer kršćanstvo i znanost idu zajedno, a ako se odbaci jedno, onda se negira drugo.³²⁴ Da je liberalizam ludost, a štovatelji liberalizma luđaci, govori i činjenica da im je jedan od ciljeva stvoriti bezvjersko društvo; isto ono bezvjersko društvo 18. stoljeća koje je propalo. Pokušaj stvaranja društva na istim temeljima, kao i ono prije stotinu godina, koje nije uspjelo, za Riegera predstavlja dovoljno dobar razlog zašto možemo tvrditi da su obožavatelji liberalne ideje bili neznalice.³²⁵

*kako su narodi, pošto im je osamnaesti vek pokazao propast bez vjerskoga društva, ipak mogli opet stvoriti državu bez crkve. Onda će svakomu biti jasno, da su nužno morali biti idiote, koji nisu vidjeli, što je svakomu bilo pred očima, koji misle, da će isti zločesti princip u devetnaestom stoljeću imati druge posljedice, nego je imao u osamnaestom.*³²⁶

Sada kada je pokazao kako, prema njemu, liberalizam nije razuman, Rieger je krenuo u analizu zašto je liberalizam bio toliko zainteresiran za kontrolu škola i tiskovina. Razlog zbog kojeg liberali žele dobiti kontrolu nad školama, jest zato da bi mlade ljude pretvorili u poslušnike

³²³ *KL* 25/36 (1874): 285.

³²⁴ *KL* 25/36 (1874): 285.

³²⁵ *KL* 25/36 (1874): 286.

³²⁶ *KL* 25/36 (1874): 286.

države.³²⁷ Vjera se želi maknuti iz škole jer je vjera ta, a ne liberalizam, koja pobuđuje kod čovjeka želju za slobodom i istinom.³²⁸ Kako bi se uspjelo odvojiti Crkvu od države, i odbaciti je na margine društva, bilo je potrebno spriječiti slobodno razmišljanje od najmlađe dobi.³²⁹

Osim škola, drugo sredstvo preko kojeg se šire liberalne ideje je novinstvo. Rieger iznosi tezu kako je novinstvo u Banskoj Hrvatskoj odbijalo pisati išta pozitivno o vjeri ili Crkvi, nego obično ističe sve negativno, iako je Hrvatska u velikom broju katolička zemlja.³³⁰ Da je to tako, primjer je tekst koji je Strossmayer napisao povodom otvaranja Sveučilišta u Zagrebu. Tekst je objavljen u Zagrebačkom katoličkom listu i nekim dalmatinskim listovima, ali liberalni listovi odbili su ga objaviti jer je u tom tekstu Strossmayer naznačio važnost vjere i kršćanstva.³³¹ Rieger smatra kako bi sigurno liberalni listovi objavili ovaj tekst da je bio antireligijski:

Da je Strossmayer našem sveučilištu preporučio znanost, kojoj je princip materializam, da je rekao pobijati vjerske istine, gdje je tomu prilika i gdje nije, bez dvojbe bi mu odjeknula slava po svem liberalističnom svijetu Naše novinstvo nebi u tom sjegurno zaostalo. Ono bi i samo o tom govorilo, i punilo se onim, što bi o tom govorili drugi znamenitiji liberalistični listovi.³³²

Razlog zbog kojeg je liberalizam imao mnogo pristaša je upravo u ideji da je liberalizam spriječio djelovanje zdravog razuma, i na taj način, ljude pretvorio u homogenu strukturu koja se pokorava državi.³³³ Najveći uspjeh liberalizma bio je nagovoriti narodne mase da se bore za svoju slobodu i suverenost.³³⁴ Rušeci prijestolja vladara, uzdignut će se država u kojoj se pričinjava kako pojedinac ima slobodu odabiranja vlasti, ali zapravo on nije slobodan.

Pokaži mi jedan barem znak tvoga suverenstva, tvoje slobodne volje. . . Istina je, ti imaš pravo glasovati, ali što ti pomaže to pravo? Da si izabereš zastupnika, koj će nevolje tvoje iztražiti, tvoju korist u sabornici braniti? To ti misliš, a ne znaš, da izabireš, s riedkom iznimkom, orudje, koje će služiti namjeram one stranke, koja se na tvoj račun deblja: ti nisi nego poslušno, na zlorabljeno orudje u ruku liberalizma na tvoju vlastitu propast.³³⁵

Liberalna država je za Riegera uvijek zla jer se temelji na pučkom suverenstvu, odnosno stranačkoj vladi koja će provoditi teror nad manjinama; jedino je dobra ona država koja se poziva na Boga. Jedino ta i takva država može omogućiti slobodu i opću korist svim

³²⁷ KL 25/34 (1874): 268.

³²⁸ KL 25/34 (1874): 268.

³²⁹ KL 25/ 34 (1874): 268.

³³⁰ KL 26/7 (1875): 49.

³³¹ KL 26/7 (1875): 49.

³³² KL 26/7 (1875): 49.

³³³ KL 25/35 (1874): 260.

³³⁴ KL 25/35 (1874): 276.

³³⁵ KL 25/35 (1874): 276.

pojedincima, jer je i sama slobodna, odnosno ne dobiva vlast od puka i time je oslobođena od tereta politike.³³⁶

11. 3. Liberalizam kao moralno zlo

Josip Rieger, dalje u svojim člancima analizira liberalizam prema pitanju etike i morala. Tako kaže kako se liberalizam bitno razlikuje od katolicizma. Telos liberalne ideje jest negirati kršćansku i svaku drugu vjeru, uništiti metafizičke postavke koje društvo poznaje, i na mjesto Boga uzdignuti čovjeka.³³⁷ U ovoj je konstataciji Rieger vjerojatno bio prestrog, jer kako je navedeno gore, liberalizam nije bio protiv religije i Boga, nego da religija treba biti privatna stvar svakog pojedinca. Moguće je da je Rieger, pošto se bavi i socijalistima, neke svoje suvremenike pogrešno držao liberalima, kada su oni u stvarnosti možda bili socijalisti.

U europskim su državama građani prije pojave liberalnih ideja svoj razum podvrgavali istinama koje ih njihova vjera uči, a novonastali liberalizam je vjeru i Crkvu htio staviti pod vlast države kako bi se slobodnije širila ideja o uzdignutom, modernom čovjeku.³³⁸ Priznavši jedino svoj um kao izvor istine i jedino svoju volju kao pokretač svog djelovanja, čovjek gubi potrebu za autoritetom van sebe, i postaje sam sebi autoritet.³³⁹

Takav etički sustav promovira ideju da je cilj svakog čovjekovog života potraga za zadovoljstvom i ugodom, bez obzira na to, kojim načinom došao do te ugode, čak i ako je na štetu drugoga.³⁴⁰ Ta ideja pristaje uz Darwinovu ideju o preživljavanju najsposobnijih jer, u borbi za bitak, ako naškodiš drugome, slabijem od sebe, nisi učinio ništa loše, jer po prirodnim zakonima, slabiji ne preživljavaju.³⁴¹

Kako bi se spriječila sekularizacija države, dužnost bi države trebala biti uzdržavati i promovirati vjeru, javnu ćudorednost i autoritet Crkve, a ne rušiti Crkvu i vjeru i odvajati je od društva, kako uči liberalizam i socijalizam.³⁴² Svrha države ne bi trebala biti osigurati građanstvu samo biološke potrebe poput hrane i pića, već i neku vrstu *duhovne hrane*:

³³⁶ KL 25/35 (1874): 276.

³³⁷ KL 24/31 (1873): 244.

³³⁸ KL 24/31 (1873): 245.

³³⁹ KL 24/31 (1873): 244.

³⁴⁰ KL 24/49 (1873): 388.

³⁴¹ KL 24/49 (1873): 388.

³⁴² KL 24/9 (1873): 68.

Tu se drugimi riečmi veli: svrha naroda na ovom svijetu jest: kupi-prodaj, jedi-pij, spavaj – i bez brige preživaj, a za vječni život, deveta ti briga. Tu se kaže: državo, osjeguraj narodom materijalnu probit, a za sve ostalo nebrini se ništa. -Neznači-li to, iz društva razumnih bića stvarati hrpu životinja, koje neimaju pameti.³⁴³

Cilj svake države i vladara svakako je omogućiti da društvo postigne svoju svrhu, a prema kršćanskom učenju, konačna svrha je vječni život, što bi značilo da je dužnost države podupirati Crkvu i dati joj slobodu da ispuni ovaj zadatak.³⁴⁴ Kuček navodi i brojne intelektualce poput Platona, Cicerona, sv. Augustina, sv. Ambrozija, Valerija Maksima i ostalih, koji su kroz povijest opetovano ponavljali tezu da je vjera izrazito važna za boljitak društva u cjelini.³⁴⁵ Spominje i djelo Edwarda Gibbona iz 1776. godine, *Slabljenje i Propast Rimskoga Carstva* u kojem se jasno naglašava kako je Rimsko carstvo propalo upravo zbog manjka religije, te zaključuje:

Poviest naroda, velika to škola za sve vlasti, jasno uči, da narodi ne padaju sbog pomanjkanja novaca, nego sbog pomanjkanja načela. Glavno pako i prvo načelo u državi ima biti, kako učeisti pogani, vjera i štovanje pravoga Boga, jer se na tom temelji sva snaga i sreća države.³⁴⁶

Upravo bi, braniti i podupirati vjeru bio preduvjet za sadašnju i buduću sreću kako pojedinca, tako i cijeloga društva.

11. 4. Američki i europski liberalizam

Ranije, u dijelu rada kada se opisivao liberalizam kao pojam, bilo je rečeno kako je liberalizam teško definirati zbog toga što taj pojam kao i mnogi drugi, obično imaju drugačije značenje u različitim geografskim područjima. Da je to tako, primjećuje i sam Rieger koji se u jednom času osvrnuo na liberalizam u Americi i daje zanimljivu analizu. Rieger konstatira kako je liberalizam puno više uznapredovao u Americi, nego u Europi.³⁴⁷ Za razliku od Europe, gdje liberalizam žestoko napada vjeru, u Americi to nije slučaj, a razlog za to je veliki broj kršćanskih denominacija.³⁴⁸ Američka država je bezkonfesionalna, i priznaje slobodu svim vjerama, u nadi da će se međusobnim sukobima same uništiti.³⁴⁹ Umjesto dogmi i religijskih

³⁴³ KL 24/9 (1873): 68.

³⁴⁴ KL 24/9 (1873): 68.

³⁴⁵ KL 24/9 (1873): 69.

³⁴⁶ KL 24/9 (1873): 69.

³⁴⁷ KL 24/31 (1873): 244.

³⁴⁸ KL 24/31 (1873): 244.

³⁴⁹ KL 24/31 (1873): 244.

obreda, jedino što treba preuzeti iz religija i u praksi provoditi jest moralno i etičko ponašanje čovjeka.³⁵⁰ Tako u Americi nije čudno da, dok je svećenik odsutan, religijski obred vodi Rabin, kao što je primjer u gradu Cincinnatiju.³⁵¹

Drugi zanimljivi aspekt liberalizma u Americi je pitanje odnosa Crkve i države. I dok je tamo Crkva odvojena od države, odnosno država se ne smije miješati u poslove Crkve, a Crkva u državna pitanja, u Europi je drugačije.³⁵² Za razliku od Amerike, kršćanska vjera je temelj europskog kontinenta:

U Evropi razširilo je kršćanstvo civilizaciju. Narodi, koji nisu prionuli uz kršćanstvo, il propadoše il zaostaše daleko u kulturi. Jer je kršćanska vjera udarila temelj civilizaciji.³⁵³

Važnost kršćanstva za Europu ogleda se u obrazovanju i pismenosti, koje je bilo karakteristično gotovo isključivo za ljude Crkve. Nadalje, kršćanska vjera utjecala je na vladare i centre moći i na taj se način kršćanstvo spojilo i s državnim institucijama. Dokaz tomu jest činjenica da su skoro sve najrazvijenije države imale državnu religiju: Francuska, Italija i Austrija katoličku; Engleska i Pruska protestantsku; Rusija pravoslavnu.³⁵⁴ Ukloniti kršćanstvo iz državnih institucija i odvojiti državu od Crkve bez velikih posljedica, za europske je države bio puno kompleksniji, a prema nekima, možda i nemoguć problem za riješiti.³⁵⁵

U liberalizmu je čovjek slobodan onda kada je bezbožan, a kako je glavna ideja liberalizma stvoriti slobodnu i suverenu državu, tako će neizbježno krajnji cilj biti stvoriti državu bez vjere.³⁵⁶ Kako je Europa stoljećima duboko povezana s kršćanstvom, stvoriti državu bez vjere nije bilo jednostavno, ali liberali su u prvom koraku pokušali Crkvu učiniti podređenom državi.³⁵⁷ Liberalna država tako pretvara svećenike u državne činovnike, otima se Crkvi imovina, proglašuje se sloboda vjeroispovijesti, ali ta sloboda važi samo za one koji vjere nemaju; zabranjuje se svaka direktna komunikacija svećenstva s papom.³⁵⁸ Umjesto Crkve koja propovijeda evanđelje, sada je država uzela na sebe širiti istinu i sreću svojim građanima.³⁵⁹ Razlog zbog kojeg je liberalizam ponajprije udario na katolicizam je taj što katolici, za razliku

³⁵⁰ *KL* 24/31 (1873): 245.

³⁵¹ *KL* 24/31 (1873): 245.

³⁵² *KL* 24/28 (1873): 222.

³⁵³ *KL* 24/28 (1873): 222.

³⁵⁴ *KL* 24/28 (1873): 222.

³⁵⁵ *KL* 24/28 (1873): 222.

³⁵⁶ *KL* 25/35 (1874): 276.; *KL* 26/7 (1875): 49; *KL* 24/37 (1873): 292-293.

³⁵⁷ *KL* 25/33 (1874): 261.

³⁵⁸ *KL* 24/37 (1873): 293.

³⁵⁹ *KL* 25/33 (1874): 261.

od drugih religija, ne priznaju svog vladara kao vrhovnog biskupa, nego papu, dok je Rim centar katoličkog svijeta.³⁶⁰

11. 5. Liberalizam i socijalizam

Jedna od karakteristika Riegerovih članaka je ironija, što će se posebno vidjeti kod njegove usporedbe socijalista i liberala. Socijalizam je, kao i liberalizam, bio skup ideja koje su polako dobivale na značaju u nekim mjestima na europskom kontinentu.³⁶¹ Tako u jednom od članaka Rieger prenosi riječi autore, čije ime ne navodi, ali se u citatu ironično konstatira kako liberali ne rade u praksi ono što zagovaraju u teoriji:

Liberalci potvrđuju načela godine 1789., i pristaju uz geslo: sloboda, jednakost i bratinstvo; ali ne čine ništa, da to geslo postane istinom. Mi nastojimo ova načela bez tolike vike u život uvesti. Mi želimo slobodu, pa zato trgamo sve okove, koji se namiću slobodnoj volji: ženitbu, parlamente i druge zaprjeke. Mi želimo bratinstvo, pa zato smatramo sve ljude djecom iste obćenite majke, a zabacujemo sve posebne interese. Mi želimo jednakost, pa zato nećemo nikakova osobnoga odlikovanja ni razlike, niti jedanput razliku u posjedu. Rad je, koj izjednačuje sve, nalažu čiste dužnosti i daju čiste koristi.³⁶²

Rieger iznosi tezu kako ne postoje trzavice između liberalizma i socijalizma i da loše mišljenje o socijalizmu, koje iznosi liberalni tisak, nije zbog ideoloških neslaganja, nego zato što liberali u socijalizmu prepoznaju vlastite, ali ipak ponešto radikalnije ideje.³⁶³ Socijalisti su željeli dokinuti vjeru, bili su protiv autoriteta i vlasti, privatnog vlasništva, ženidbe i obitelji, a sve su te ideje, govori Rieger, socijalisti preuzeli od liberala.³⁶⁴

Da su liberali bili protiv vjere bilo je jasno kada su govorili kako su vjernici nazadni ljudi koji su protiv znanosti. Isto tako, nisu se suzdržavali od napada na Crkvu i svećenstvo u svojim knjigama i novinama. Kulminacija svega, bio je zahtjev da se Crkvu odvoji od škole.³⁶⁵ Da su bili protiv privatnog vlasništva, pokazalo se, kada su nagovarali vlast da oduzme posjede Crkvama i ukinutim redovničkim redovima.³⁶⁶ Liberali su bili protiv ženidbe i obitelji, a to su iskazali kada su bili uporni da se ženidbu učini državnim ugovorom.³⁶⁷ Protivljenje svakom autoritetu, socijalisti su isto tako naučili od liberala, a to se vidjelo kada su odbacili sustav koji

³⁶⁰ *KL* 24/37 (1873): 293.

³⁶¹ *KL* 24/8 (1873): 60.

³⁶² *KL* 24/8 (1873): 60.

³⁶³ *KL* 24/8 (1873): 60-61.

³⁶⁴ *KL* 24/8 (1873): 60-61.

³⁶⁵ *KL* 24/8 (1873): 60-61.

³⁶⁶ *KL* 24/8 (1873): 61.

³⁶⁷ *KL* 24/8 (1873): 61.

se temeljio na tome da je vlast izraz Božje volje, pa su diljem Europe rušili vladare, pa i papu s prijestolja.³⁶⁸ Isto tako, bili su licemjerni kada su se zgražali na paljenje i ubijanje tijekom Pariške komune 1871. godine, ali nisu imali isto mišljenje, kada je prilikom posljedice liberalizma, izvršen zločin na području Rima godinu dana ranije.³⁶⁹ Rieger, kada piše o socijalistima, vidi čvrstu poveznicu između njih i liberala. Možemo reći kako on liberalizam vidi kao *starijeg brata* koji otvara put, nesvjesno, puno radikalnoj i opasnijoj ideji za kršćanski svijet koja se tek treba razviti.

XII. Reforma školstva u Zagrebačkom katoličkom listu

Zagrebački katolički list bio je medij preko kojeg su svećenstvo i ostali intelektualci katoličke orijentacije mogli slobodno izražavati svoje mišljenje. Od 1873. do 1875. godine, puno se pisalo o njihovom viđenju nove školske osnove. Tako će se u idućem dijelu rada analizirati neka od njihovih mišljenja.

Na početku je potrebno definirati dvije vrste škola: komunalne i konfesionalne, kako ih Jakovina naziva u *Zagrebačkom katoličkom listu*. u Komunalne su škole one škole u kojima se djeca primaju bez obzira na njihovu vjeru. Sva djeca: katolička, protestantska, židovska, itd., smještaju se u iste razrede.³⁷⁰ Učenici mogu biti bilo koje vjeroispovijesti, a isto to se odnosi i na učitelje koji predaju u takvim školama.³⁷¹ Princip koji komunalne škole slijede jest da vjera i religiozni život spada u ingerenciju roditelja i svećenika, odnosno škola se za ta pitanja ne brine.³⁷² Komunalne škole se zato nazivaju i beskonfesionalnim, jer se pojmovi religije i konfesije uzajamno vežu, a ako škola nema konfesiju, onda nema ni religiju.³⁷³ Za razliku od komunalnih, u konfesionalnim je školama religija temelj cijelom obrazovanju i odgoju.³⁷⁴

Školski zakon po kojim su kršćanske pučke škole, kako ih autori u Zagrebačkom katoličkom listu nazivaju, pretvorene u beskonfesionalne, svećenici smatraju nepravednim po crkvu i vjeru.³⁷⁵ Zakon je štetan za odgoj djece, i proturječan jer s jedne strane ističe religiozno-moralni

³⁶⁸ *KL* 24/8 (1873): 61.

³⁶⁹ *KL* 25/36 (1874): 286.

³⁷⁰ *KL* 24/19 (1873): 145.

³⁷¹ *KL* 24/19 (1873): 145.

³⁷² *KL* 24/19 (1873): 145.

³⁷³ *KL* 24/19 (1873): 145.

³⁷⁴ *KL* 24/19 (1873): 145.

³⁷⁵ *KL* 26/42 (1875): 336.

odgoj djece, a s druge, bezkonfesionalni karakter škole, odnosno načelo konfesionalnosti je iskazano u osobi učitelja.³⁷⁶ Smatrali su kako će novi zakon pridonijeti vjerskom indiferentizmu, i stoga nisu prihvatili reformu.³⁷⁷ Ono što autori u Zagrebačkom katoličkom listu ističu jest i to kako je, osim svećenstva, i veliki broj običnih građana bio protiv ovakove školske reforme.³⁷⁸ Iako takve tvrdnje nije moguće potvrditi niti opovrgnuti, zaista se postavlja pitanje recepcije ove reforme među širim građanstvom, a ne samo političkom elitom ili svećenstvom.

U jednom od članaka se navodi tri razloga zbog kojih je svećenstvo nezadovoljno školskom osnovom. U prvom redu smatraju kako je religiozno-moralni odgoj primjeren za konfesionalne škole, koje su ovom osnovom dovedene u pitanje.³⁷⁹ Nadalje, svećenstvo je viđenja kako su konfesionalne škole crkvi bile zagarantirane ugovorom između Vatikana i Monarhije. Treći razlog neprihvatanja reforme, bio je nesudjelovanje biskupa i šireg svećenstva prilikom njene izrade, iako se ovdje radilo o pitanju Crkve koja do tada ima kontrolu nad školama.³⁸⁰

Svećenstvo nije bilo protiv školske reforme zbog toga što neće više imati upravu i nadzor nad školama, nego zato što smatraju da su im oduzete zakonske garancije koje će omogućiti kršćanski i katolički odgoj djece.³⁸¹

Zagrebački katolički list prenosi i kako je rasprava o reformi izgledala u Saboru. Zagrebački nadbiskup Josip Mihalović je izrazio svoje neodobravanje, njegovo su mišljenje dijelili i biskup Ivan Kralj, kanonik Vučetić, župnik Josip Lehpamer, kanonik Šušković i Franjo Rački.³⁸² Šušković i Rački su svoju raspravu usmjerili u cilju da pokušaju spasiti praksu prema kojoj je školske knjige uređivala sama Crkva, ali su u tome bili neuspješni.³⁸³ Župnik Lehpamer je bio najaktivniji u Saboru po ovom pitanju, te je smatrao kako školska osnova ima dobrih dijelova, ali da je glavni problem to što se Crkvi oduzimaju njezina prava.³⁸⁴ Od svećenika, jedino je župnik Ivan Jagić bio za reformu, a svoju potporu je argumentirao na način da će Sabor prilikom donošenja ove osnove napraviti neke, za Crkvu korisne, promjene.³⁸⁵

³⁷⁶ *KL* 26/42 (1875): 336.

³⁷⁷ *KL* 26/38 (1875): 302.

³⁷⁸ *KL* 26/42 (1875): 336.

³⁷⁹ *KL* 25/40 (1874): 314-315.

³⁸⁰ *KL* 25/40 (1874): 315.

³⁸¹ *KL* 25/39 (1874): 297.

³⁸² *KL* 25/39 (1874): 306.

³⁸³ *KL* 25/39 (1874): 306.

³⁸⁴ *KL* 25/39 (1874): 306.

³⁸⁵ *KL* 25/39 (1874): 306.

Katolička je crkva smatrala kako je Mažuranićeva školska reforma, kojom joj se oduzima kontrola nad školama neshvatljiva, upravo zato što je, kako piše u jednom od listova, upravo kršćanstvo zaslužno što uopće postoji ikakav oblik škola.³⁸⁶ Argumentom koji se autori Zagrebačkog katoličkog lista brane jest da je svećenstvo od postanka kršćanstva brinulo za obrazovanje.³⁸⁷ U svojim su samostanima kroz stoljeća redovnici prepisivali djela velikih intelektualaca zbog kojih su nam ona danas dostupna.³⁸⁸ Iz tih su spisa redovnici crpili znanje te su ga širili dalje prema drugim samostanima diljem Europe.³⁸⁹ Isti ti redovnici su poučavali mlade kako pisati i čitati, što će reći da su u prošlosti, škole postojale jedino kod redovnika i na dvorovima vladara.³⁹⁰

U jednom od članaka autor argumentira kako je razvoj škola na hrvatskom prostoru upravo zasluga svećenstva. U skoro svakoj župi na hrvatskim prostorima, svećenici su se pobrinuli da postoji barem nekakav oblik pučke učionice.³⁹¹ Tako se navode primjeri Varaždina, Karlovca, Koprivnice, Virovitice, Klanjca, itd.³⁹²

Nuder gospodo, koja se tako rado tim imenom na nas nabacujete, kažite nam, tko je počeo uvadjeti pučke učione u našoj domovini? Tko je više nastojao, da svaka župa ima svoju učionu, mi mračnjaci ili vi, koji se da nas tako rado prosvjetitelji naroda nazivljete? Tko je bio prvim učiteljem u mnogih sada postojećih pučkih učionah, kojih mnoga župa i po dvie imade? Tko je više i moralne snage razvio kod gradjenja tih učiona i materijalnih sredstva doprineo k njihovu gradjenju? Tko je znamenitom svotom od 30.000 stotinjaka pripomogao podignuti zagrebačku preparandiju, iz koje su proizašli sadanji učitelji pučkih učiona?³⁹³

Bez obzira na sve prigovore, školska osnova je stupila na snagu i ono što je preostalo svećenicima bilo je pronaći način kako će se postaviti u novim okolnostima. Kako bi se hrvatsko svećenstvo trebalo postaviti na ovaj zakon, obrazlaže se u jednom od listova:

*Hrvatsko svećenstvo, kojega nastojanjem jesu pučke škole većinom ustrojene, vladalo se ono ma kako pasivno prema šk. zakonu, nemože biti proti obstanku škola. No ono može, pa ako je svjestno i rodoljubivo, mora svojim vladanjem nastojati, da nemogućimi učini bez vjerske škole, kakove je zakon stvorio, i kakove će one biti, makar kod svake škole bude svećenik mjestnim šk. nadzornikom.*³⁹⁴

³⁸⁶ KL 25/25 (1874): 197.

³⁸⁷ KL 25/25 (1874): 197.

³⁸⁸ KL 25/25 (1874): 197.

³⁸⁹ KL 25/25 (1874): 197.

³⁹⁰ KL 25/25 (1874): 197.

³⁹¹ KL 25/25 (1874): 198.

³⁹² KL 25/25 (1874): 198.

³⁹³ KL 25/25 (1874): 198.

³⁹⁴ KL 26/42 (1875): 336.

Iako je školski zakon, s crkvenog gledišta više negativan, nego pozitivan, aktivni otpor svećenstva reformi, prema kojoj svećenstvo i dalje sudjeluje u školama, bio bi izrazito nepovoljan, jer bi na taj način, pokušajem opstrukcije školskog djelovanja, to moglo dovesti do sukoba između svećenstva i pučanstva.³⁹⁵ Umjesto aktivnog otpora, svećenici su smatrali da bi bio prihvatljiviji pasivan otpor.³⁹⁶ Taj se pasivan otpor ne bi ogledao u nemaru i nebrizi za školu, već bi svećenici funkcije predviđene zakonom prepuštali drugim sudionicima u školstvu.³⁹⁷ Točnije rečeno, čl. 118. i 154. predviđeno je da župnici mogu jedino imati poziciju školskog nadzornika, koji je imao zadatak učiteljima prenositi primjedbe; svećenici nisu mogli biti izabrani u općinski školski odbor.³⁹⁸ Stoga su za cilj imali odbiti obnašati funkcije za koje su bili predlagani, jer kada bi prihvatili funkciju školskog nadzornika, svećenik bi postao službenik koji provodi zakon protivan vjeri i crkvi.³⁹⁹

Mi sjećajući se evanđeoske opomene, da budemo sol zemlji, nesmiemo nikad spasti do takove nesviesti, da budi s kakovih obzira zatajimo svoje uvjerenje, da cienu damo onomu, što ciene neima, da i našem vodstvu povjereni narod zavedemo u obsjenu i bludnju. Sada osobito nakon svojega i narodnjega izkustva, kakovim gorkim plodom u obiteljskom, društvenom, i državnom životu radja pokret zlo shvaćenoga liberalizma, bila bi neoprostiva slaboća, da mi budemo stupovi, sluge i promicatelji toga pokreta.⁴⁰⁰

Biskup Strossmayer također je reagirao na školsku reformu 1. listopada 1875. godine, u glasniku biskupije Đakovačko-srijemske. Ustanovio je kako u zakonu Crkva nema dovoljno zajamčena prava i da se u njemu ne može zaključiti kako će odgoj djece biti religiozan i moralan. Država ne može učiti vjeru, nego je to područje crkve i svećenika koji se nikada ne bi trebali odreći svoje svete dužnosti spasa duše.⁴⁰¹ Iz Strossmayerovog istupa se također vidi blagi otpor, što ide u korak s razmišljanjem Katoličke crkve da se je najbolje zakonu suprotstaviti pasivno, ali on za razliku od drugog svećenstva koje smatra da je najbolje funkcije prenositi na druge osobe, zastupa ideju kako je najbolji pasivni otpor obavljati svoju dužnost na najbolji mogući način i tako se pokazati kao dobar primjer.⁴⁰²

Kakve danas okolnosti u nas vladaju, škole bez živoga sudjelovanja svećenstva nikako uspjeti nemogu. Budemo-li dakle mi svećenici onim duhom nadahnjeni, koga sam gore označio, neima dvojbe, da će škole

³⁹⁵ KL 26/39 (1875): 308.

³⁹⁶ KL 26/39 (1875): 308-309.

³⁹⁷ KL 26/39 (1875): 309.

³⁹⁸ KL 26/39 (1875): 310.

³⁹⁹ KL 26/39 (1875): 310.

⁴⁰⁰ KL 26/39 (1875): 309.

⁴⁰¹ KL 26/47 (1875): 377-378.

⁴⁰² KL 26/47 (1875): 378.

*naše cvasti, i to cvasti u duhu kršćanskom jer nemože biti dvojbe, da danas još od naše revnosti odvisi, kojim će duhom škole naše nadahnjene biti.*⁴⁰³

Biskup Strossmayer, koji je bio dosta cijenjen, očito je bio svjestan činjenice da je ovo bio početak dalekosežnijih promjena.

XIII. Emancipacija škole

Ivan Jakovina svoju seriju članaka pod nazivom *Emancipacija škole*, započinje s definicijom emancipacije te daje kratki povijesni pregled. Riječ emancipacija je u doba Rimljana označavala odreći se vlasništva, i prava na roba.⁴⁰⁴ Rimljanin je tako udijelio robu svoju slobodu, odnosno emancipirao ga je. Kratko rečeno, emancipacija je označavala prijelaz od ovisnosti na neovisnost i slobodu.⁴⁰⁵ Ta se emancipacija prenijela i na kršćanstvo, odnosno Katoličku crkvu koja je emancipirala žene, istaknuvši njihovu jednakost s muškarcima. Isto tako, kršćanstvo je dokinulo ropstvo i ljudsko žrtvovanje koje je bilo ostavština poganskih naroda.⁴⁰⁶ U 19. stoljeću riječ emancipacija imala je drugačiju konotaciju, ta se riječ sada vezala uz emancipaciju države od crkve, odnosno škole od utjecaja vjere.⁴⁰⁷

Jakovina smatra kako je emancipacija, odnosno sloboda škole od utjecaja vjere zabluda zbog toga što, kako navodi, apsolutna emancipacija ne postoji. Apsolutna emancipacija bi označavala apsolutnu slobodu, nju je nemoguće postignuti u bilo kojoj državi, jer državu čine društvo, a život u društvu donosi mnoga pravila i zakone, koji stoga predstavljaju određeno ograničenje slobode i samovolje.⁴⁰⁸

Pregled povijesti pedagogije bio bi nemoguć da se ne spomene katolička vjera, crkva i svećenstvo i njihova tijesna stoljetna povezanost sa školama.⁴⁰⁹ Odvojiti stoga Crkvu od škole ne bi bila emancipacija, nego napad na vjeru i Crkvu u cilju da se umjesto vjerske, podigne bezbožna škola.⁴¹⁰

⁴⁰³ KL 26/47 (1875): 378.

⁴⁰⁴ KL 25/29 (1874): 225.

⁴⁰⁵ KL 25/29 (1874): 225.

⁴⁰⁶ KL 25/29 (1874): 226.

⁴⁰⁷ KL 25/29 (1874): 226.

⁴⁰⁸ KL 25/29 (1874): 226.

⁴⁰⁹ KL 25/29 (1874): 227.

⁴¹⁰ KL 25/29 (1874): 228.

Emancipacija, kako se koristila u 19. stoljeću, imala je svoj začetak kod francuskih enciklopedista 18. stoljeća, posebno Jean-Jacques Rousseaua i Voltairea.⁴¹¹ Oni su preuzeli neke pedagoške ideje od Johna Lockeja, a bili su prožeti duhom slobode i nezavisnosti od Crkve i ostalih autoriteta.⁴¹² Ta je ideja emancipacije države, a kasnije i škole od Crkve, dostigla vrhunac u Francuskoj revoluciji krajem 18. stoljeća, kada su se revolucionari, između ostalog, oborili na Katoličku crkvu koja je bila protivnica revolucije.⁴¹³

*Tko je, a da mu nije listajuć historiju svieta oko zapelo na njezinoj najcrnijoj strani francezkoj revoluciji!? Ona je u tili čas ostvarila, što je Rousseau i Voltaire zamislio, ondje se je emancipacija u celosti zadnjih svojih konsekvencija pokazala. Revolucija je emancipirala, no ne samo škole veći samu Francezku od kralja, koga ubiše, od Boga, koga zaniekaše.*⁴¹⁴

Za takvu emancipaciju se u Hrvatskoj zalaže desetak učitelja koji svoje ideje iznose u listu *Napredak*. Oni su se zalagali da se na hrvatsko obrazovanje prenesu ideje Friedricha Dittesa, austrijskog pedagoga koji je zastupao mišljenje da školom trebaju upravljati ljudi koji su stručni za taj posao, a ne svećenici, odnosno teolozi.⁴¹⁵ Tako je uz utjecaj lista *Napredak*, održana prva učiteljska skupština u Zagrebu na kojoj je usvojen ustav za narodne škole.⁴¹⁶ Taj je ustav utemeljen prema Dittesovim načelima koje je on preuzeo od njemačkog pedagoga Adolfa Wilhelma Diesterwega.⁴¹⁷ U ustavu koji je usvojen, traži se zakonito odcijepljenje škole od svećeničkog nadzora, a kao glavni razlog se navodi to što svećenici nisu stručni u pitanjima moderne pedagogije.⁴¹⁸

Ipak, zagovornici sustava u kojem bi Crkva i dalje bila usko vezana uz škole, ističu kako upravo o Crkvi ovisi, povrh svega napredak, a onda religiozno-moralni odgoj djece.⁴¹⁹ Upravo se moralno učenje i kršćanska vjera ističu kao bitni temelji za dječju disciplinu, a time i njihov uspješan napredak kao učenika.⁴²⁰ Upravo se zato umjesto odvajanja Crkve od škole, svećenici posebno zalažu za emancipaciju uma, odnosno opsežnije osposobljavanje narodnih učitelja i shvaćanja kako hrvatski prostor ima posebne osobine i tradiciju te stoga treba tražiti rješenje unutar sebe, a ne preslikavati zakone njemačkih pedagoga.⁴²¹

⁴¹¹ *KL* 25/30 (1874): 234.

⁴¹² *KL* 25/30 (1874): 234.

⁴¹³ *KL* 25/30 (1874): 234.

⁴¹⁴ *KL* 25/30 (1874): 234.

⁴¹⁵ *KL* 25/31 (1874): 243.

⁴¹⁶ *KL* 25/31 (1874): 242.

⁴¹⁷ *KL* 25/31 (1874): 243.

⁴¹⁸ *KL* 25/31 (1874): 243.

⁴¹⁹ *KL* 25/32 (1874): 249.

⁴²⁰ *KL* 25/32 (1874): 249.

⁴²¹ *KL* 25/32 (1874): 251.

Zaključak

Politička i religijska pitanja su izrazito kompleksna, i pokušaj pojednostavljivanja ovog problema, mogao bi za posljedicu imati nedovoljno shvaćanje svih aspekata. Još od Heziodove *Teogonije*, Miletskih filozofa i Platona, pa i do 19. stoljeća, pokušavala se dati kompletna slika svijeta. Ta je slika svijeta uključivala razum, mit, politiku i ostalo. Isti zadatak bio je pred ljudima 19. stoljeća, koji su razočarani neuspjesima prosvjetiteljstva, pronašli zanimanje u stihovima i ulomcima Williama Blakea i Johanna Wolfganga von Goethea, glazbi Franza Liszta ili pak umnim genijalcima poput Sörena Kierkegarda ili Friedricha Nietzschea. Osim ove kulturne, razdoblje 19. stoljeća posebno je i po političkim i ekonomskim događanjima, pa će tako industrijska revolucija pružiti brojne mogućnosti i izazove. S druge strane, europski kontinent je ušao u 19. stoljeće s Napoleonskim pohodima, a ništa manje značajne neće biti revolucija 1848. godine, ili pak novo formiranje snaga, kao rezultat ujedinjenja Njemačke i Italije. Ne smije se zaboraviti ni velika znanstvena dostignuća, ali ni pojava Charlesa Darwina i njegove teorije evolucije. Sve su ovo fenomeni koji imaju veliki utjecaj na sam život čovjeka i šire društvene zajednice. Katolička crkva u 19. stoljeće ulazi sa skoro dva tisućljeća duge tradicije, od kojih je barem od Konstantina I. Velikog do Martina Luthera, bila dominantna struktura u svim područjima života. Razvoj znanosti s jedne, i začetak novih ideja kao što je liberalizam, s druge strane, biti će novi izazov, ali i prilika za katolicizam europskog kontinenta.

Međuodnos katolicizma i liberalizma na hrvatskim područjima treba promatrati zasebno od ostalih europskih država. Iako postoje neke sličnosti u hrvatskim i europskim liberalnim strujanjima, njihov odnos spram Katoličke crkve i katolicizma općenito, bio je drugačiji. Hrvatske su zemlje bile razjedinjene, stoga je glavni politički cilj hrvatske elite u 19. stoljeću bio ujediniti ih. U tom su cilju zajedno sudjelovali i svećenici i liberalni intelektualci. Činjenica da je katolička vjera dio hrvatske tradicije i da veliki broj svećenika aktivno sudjeluje na privrednom, političkom i kulturnom planu u 19. stoljeću, razlozi su zbog kojih je odnos liberalizma i katolicizma u hrvatskoj poseban slučaj.

Iako je Katolička crkva nevoljko gledala na pojedine reforme, pogotovo reforme bana Mažuranića, treba naglasiti kako su Mažuranićeve reforme bile nužne, u trenutku kada je hrvatska autonomija bila ugrožena od strane Mađara. Mnoge su liberalne reforme, poput reforme sudstva, uprave i školstva omogućile Banskoj Hrvatskoj da ide u korak s ostalim razvijenim europskim državama.

Članci u *Zagrebačkom katoličkom listu* oko liberalizma, reformi i ostalih pitanja važan su izvor za promatranje, ne samo toga kako je izgledao hrvatski tisak 19. stoljeća, nego i toga kakav je bio način komunikacije prema njihovim čitateljima. Proučavanjem članaka može se uočiti kako su izgledale argumentacije autora i koliko su ti autori bili oštri ili blagi prema suparničkim liberalnim osobama i listovima. Politički i ostali listovi bili su otvoreni za polemiziranje s neistomišljenicima, a teme koje se javljaju u člancima *Zagrebačkog katoličkog lista* bile su aktualne za to doba.

Prilikom proučavanja odnosa liberalizma i katolicizma, u ovom se radu glavna pozornost stavila na dvije skupine: svećenike i intelektualnu elitu. Pitanja modernizacije nisu se odnosila samo na ove dvije skupine ljudi već i na cjelokupni narod. Kako su građanstvo i seljaci reagirali na nove okolnosti? Kako se mijenjao način prakticiranja vjere prilikom jozefinističkih reformi i koliko su liberalne ideje utjecale na napuštanje vjere? Odgovori bi na ova i mnoga druga pitanja, u budućoj analizi, mogli dati širu sliku i razmišljanje kada se govori o odnosu liberalizma i katolicizma.

Literatura

Banac, Ivo. (2013). *Hrvati i Crkva: kratka povijest hrvatskog katoličanstva u modernosti*. Zagreb: Profil knjiga; Sarajevo: Svjetlo riječi.

Biočić, Ana. (2018). "Katolički svećenici i liberalizacija školstva u Trojednoj Kraljevini 1874. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 50 br. 3: 623-654.

Cipek, Tihomir. (2004). "Liberalizam – ideologija slobode." U: Cipek, Tihomir (ur.), *Hrestomanija liberalnih ideja u Hrvatskoj*. Zagreb: Disput, 11-24.

Cipek, Tihomir i Švoger, Vlasta. (2016). "Moderne ideje i ideologije u hrvatskom društvu 19. stoljeća." U: Švoger, Vlasta i Turkalj, Jasna (ur.), *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 167-186.

Coss, Peter R. (2005). *The origins of the English gentry*. Cambridge University Press, Cambridge, UK.

Cuomo, Ettore. (2008). "Europski liberalizam". U: Cravetto, Enrico i Goldstein, Ivo (ur.), *Povijest 13: Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800.-1848.)*. Zagreb: Europapress holding, 507-546.

Čepulo, Dalibor. (2003). *Prava građana i moderne institucije: europska i hrvatska pravna tradicija*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta.

Deželić st., Velimir. (2009). *Kardinal haulik: nadbiskup zagrebački: 1788.-1869*. Zagreb: Glas koncila.

Dobrovšak, Ljiljana. (2016). "Zakonodavna i izvršna vlast u hrvatskim zemljama od 1790. do 1918." U: Švoger, Vlasta i Turkalj, Jasna (ur.), *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 29-90.

Gross, Mirjana i Szabo, Agneza. (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu: društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.

Hoško, Franjo Emanuel. (1991). "Liberalni katolicizam kao sastojnica ideologije ilirizma". *Croatica Christiana periodica* 15 br. 28: 43-54.

Hoško, Franjo Emanuel. (2018). "Osnutak i prve godine Zagrebačkog katoličkog lista". *Riječki teološki časopis* 52 br. 2: 273-288.

Iveljić, Iskra. (1993). "Katolička crkva i civilno društvo u Hrvatskoj 1848. godine". *Časopis za suvremenu povijest* 25 br. 2-3: 19-42.

Iveljić, Iskra. (2009). "Modernizacija izvana i modernizacija iznutra: Hrvatske zemlje od neoapsolutizma do banovanja Khuen-Hèderváryja." U: Bratulić, Josip, Vončina, Josip i Jelčić, Dubravko (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura znanost i umjetnost: Moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne*, sv. 4. Zagreb: HAZU i Školska knjiga.

Jedin, Hubert. (1971). *Velika povijest Crkve: Suvremena Crkva: Crkva između revolucije i restauracija*. sv. 6., polusv. 2. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Judson, Pieter M. (2018). *Povijest Habsburškog Carstva*. Zagreb: Sandorf.

Jukić, Jakov. (1995). "Kršćanstvo i liberalizam". *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja* 4 br. 6 (20): 885-910.

Karaman, Igor. (2009) *Hrvatska na pragu modernizacije: (1750 – 1918.)*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Kolak Bošnjak, Arijana. (2016). "Struktura hrvatskog društva u 19. stoljeću i razvoj građanskog društva". U: Švoger, Vlasta i Turkalj, Jasna (ur.), *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 133-150.

Mataušić, Mirko Juraj. (1985). "Odnos katoličke Crkve prema novijim idejnim strujanjima u hrvatskim zemljama 1848 – 1900." *Bogoslovska smotra* 55 br. 1-2: 196-216.

Medved, Marko i Varga Padovan, Nataša. (2017). "Liberalizam i Katolička crkva – dijaloška vizija Željka Mardešića." *Nova prisutnost: časopis za intelektualna i duhovna pitanja* 15 br. 2: 269-282.

Mercier, Jacques. (2001). *Povijest Vatikana*. Zagreb: Barbat.

Mužić, Ivan. (2004). *Masonstvo u Hrvata*. Split: Laus.

Perić, Ivo. (2005). "Hrvatska u vrijeme revolucije 1848./1849." U: Mirko Valentić... et. al. (ur.), *Povijest Hrvata: Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*. sv. 2. Zagreb: Školska knjiga, 393-399.

Posavac, Zlatko. (2003). "Umjetnost i pojam ljepote u hrvatskoj neoskolastici". *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 29 br. 1-2: 93-162.

Scirocco, Alfonso. (2008). "Revolucije 1848. godine". U: Cravetto, Enrico i Goldstein, Ivo (ur.), *Povijest 13: Napoleon, restauracija i revolucionarna kretanja (1800.-1848.)*. Zagreb: Europapress holding, 631-671.

Slišković, Slavko. (2016). "Hrvatski katolicizam 19. stoljeća". U: Švoger, Vlasta i Turkalj, Jasna (ur.), *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u "dugom" 19. stoljeću*. Zagreb: Matica hrvatska, 225-252.

Srakić, Marin. (1996). "Odgojitelji u Bogoslovnom sjemeništu i profesori na teologiji u Đakovu od 1806. - 1996." *Diacovensia: teološki prilozi* 4 br. 1: 167-254.

Strecha, Mario. (1997). *Katoličko hrvatstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj: (1897.-1904.)*. Zagreb: Barbat.

Szabo, Agneza. (2009). "Juraj Haulik zagrebački nadbiskup postavio je trajne temelje Hrvatskoga preporoda". U: Deželić, Velimir st. (ur.), *Kardinal Haulik: nadbiskup zagrebački: 1788.-1869*. Zagreb: Glas koncila, 235-268.

Šanjek, Franjo. (1996). *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: pregled religiozne povijesti Hrvata: (7.-20. st.)*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

Šišić, Ferdo. (2004). *Povijest Hrvata: pregled povijesti hrvatskoga naroda. 2. sv.* Split: Marjan tisak.

Švoger, Vlasta. (2000). "Novinstvo kao javni medij sredinom 19. stoljeća u Hrvatskoj". *Časopis za suvremenu povijest* 32 br. 3: 451-462.

Švoger, Vlasta. (2005). "Vjerska problematika u Zagrebačkom liberalnom tisku 1848.-1852." *Croatica Christiana periodica* 29 br. 56: 121-145.

Tomić, Draženko. (2020). "Filozofske teme i discipline u časopisu Katolički list (1849-1945)". *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 46 br. 2: 675-800.

Vrandečić, Josip. (2004). "Povijesne odrednice hrvatskog liberalizma". U: Cipek, Tihomir (ur.), *Hrestomanija liberalnih ideja u Hrvatskoj*. Zagreb: Disput, 37-49.

Enciklopedijski članci:

Hrvatska enciklopedija (on-line), s.v. "Carevinsko vijeće".
[<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=10779>].

Hrvatski biografski leksikon (on-line), s.v. "Ivan Krstitelj Kuček".
[<https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=10779>.]

Hrvatska enciklopedija (on-line), s.v. "Ivan Mažuranić".
[<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39660>]

Hrvatska enciklopedija (on-line), s.v. "Josip Rieger".
[<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52819>]

Proleksis enciklopedija (on-line), s.v. "Juraj Haulik". [<https://proleksis.lzmk.hr/>]

Proleksis enciklopedija (on-line), s.v. "Naturalizam" [<https://proleksis.lzmk.hr/38533/>]

Proleksis enciklopedija (on-line), s.v. "Pozitivizam". [<https://proleksis.lzmk.hr/42447/>]

Zagrebački katolički list:

(1873). "Biskup Ketteler i komunalne škole". *Zagrebački katolički list* 24 br. 19: 145-148.

(1875). "Biskup Strossmayer naprama škol. zakonu". *Zagrebački katolički list* 26 br. 47: 376-379.

(1873). "Crkveni i protucrkvni pokret". *Zagrebački katolički list* 24 br. 37: 292-295.

(1873). "Deak ob odnošaju između crkve i države". *Zagrebački katolički list* 24 br. 28: 221-223.

Horvat, Nikola. (1855). "Oglas i poziv k predplati na sedmi tečaj Zagrebačkoga katoličkoga lista". *Zagrebački katolički list* 6 br. 49: 385-387.

Jakovina, Ivan. (1874). "Emancipacije škole". *Zagrebački katolički list* 25 br. 29: 225-228.

Jakovina, Ivan. (1874). "Emancipacije škole". *Zagrebački katolički list* 25 br. 30: 233-236.

Jakovina, Ivan. (1874). "Emancipacije škole". *Zagrebački katolički list* 25 br. 31: 241-244.

Jakovina, Ivan. (1874). "Emancipacije škole". *Zagrebački katolički list* 25 br. 32: 249-252.

(1875). "Još jednom svećenik i školski zakon". *Zagrebački katolički list* 26 br. 42: 335-337.

Krstitelj Kuček, Ivan. (1873). "Je li vlast državna dužna vjeru braniti i podupirati?". *Zagrebački katolički list* 24 br. 9: 68-70.

(1874). "Naša o sab. razpravi školske osnove". *Zagrebački katolički list* 25 br. 39: 305-308.

- (1875). "Naše liberalno novinstvo". *Zagrebački katolički list* 26 br. 7: 49-52.
- Rieger, Josip. (1874). "Današnji liberalizam". *Zagrebački katolički list* 25 br. 33: 260-261.
- Rieger, Josip. (1874). "Današnji liberalizam". *Zagrebački katolički list* 25 br. 34: 268-269.
- Rieger, Josip. (1874). "Današnji liberalizam". *Zagrebački katolički list* 25 br. 35: 275-277.
- Rieger, Josip. (1874). "Današnji liberalizam". *Zagrebački katolički list* 25 br. 36: 285-287.
- Rieger, Josip. (1873). "Sjene moderne kulture". *Zagrebački katolički list* 24 br. 31: 244-246.
- Rieger, Josip. (1873). "Sjene moderne kulture". *Zagrebački katolički list* 24 br. 49: 388-391.
- Rieger, Josip. (1873). "Socijalni pojavi". *Zagrebački katolički list* 24 br. 8: 57-61.
- (1875). "Svećenik i školski zakon". *Zagrebački katolički list* 26 br. 38: 302-304.
- (1875). "Svećenik i školski zakon". *Zagrebački katolički list* 26 br. 39: 308-310.
- (1874). "Svećenstvo i škole u Hrvatskoj". *Zagrebački katolički list* 25 br. 25: 197-199.
- (1874). "Svećenstvo naprama školskoj osnovi" *Zagrebački katolički list* 25 br. 40: 313-316.